

A Pannonhalmi apátság alapítólevelének nyelv- és névtörténeti forrásértékéhez*

1. Bevezetés

A Szent István korára datált tíz oklevél egyike a Pannonhalmi apátság alapítólevele (PA). A dokumentum ma ismert példányát a pannonhalmi főapátság őrzi, és szövege szerint Domonkos érsek mint vicecancellarius készítette 1001-ben. Az irat az alábbi királyi rendelkezéseket rögzíti: István király Monte Cassino egyházi jogi kiváltságait biztosítja a Szent Márton monostornak, s emellett adományba adja a Somogy megyei tizedeket is. A dézsma elvesztéséért a veszprémi Szent Mihály egyházat Kortó birtokkal kárpótolja. A szöveg felsorolja az apát és a monostor egyéb jogait (főpapi jelvények használata; apátválasztás szabadsága, a megyéspüspök joghatóságától való függetlenség), és büntetéssel fenyegeti meg azokat, akik az intézkedéseket megszegik. Az alapítólevél záradéka tartalmazza azokat a birtokokat és jövedelmeket, amelyek a pannonhalmi monostort adományként megilletik.

A diplomatika jelenleg négy oklevelet tart számon, amelyek Szent István korára datálhatók, és hitelesnek tekinthetők. Ezek a Pannonhalmi monostor alapítólevele mellett a Veszprémi püspökség alapítólevele (1009/+1257), a Pécsi püspökség alapítólevele (1009/+1205–1235/1343 előtt/1350/1404) és a Veszprémvölgyi monostor adománylevele (1001 előtt/1109). Mind a négy dokumentum egyházi alapítás, illetve egyház javára tett intézkedés tényét rögzíti. A három latin nyelvű oklevél alapítólevelnek tekinthető, de fennmaradásukról, megbízhatóságukról eltérő vélemények jelentek meg a kutatásuk kezdeteitől: míg a Pannonhalmi apátság alapítólevele látszólag eredeti formában maradt ránk, a Veszprémi alapítólevelet két 13. századi átírás őrizte meg, a Pécsi püspökség alapítólevelének szövege pedig többszörös átírás után, egy 15. századi dokumentumban maradt fenn. „A pannonhalmi oklevél megbízhatóságának fokát a fölötte immár közel 200 éve folyó vita máig sem döntötte el véglegesen; a veszprémi és a pécsi oklevelek hitelét is érték támadások, de valódiságuk — bizonyos fokig — ma mégis általánosan elismert” (SZENTPÉTERY 1938: 144).

* A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében és az NKFI 128270. számú pályázat támogatásával készült.

A legtöbb 11. századi oklevél eredetiségének, hitelességének kérdése sokáig hosszas viták témája volt, és ezek közül talán a Pannonhalmi apátság alapítólevelének értékelése járta be a legkacsaringósabb utat. Ennek feltérképezésében viszonylag egyszerű dolgom volt, mert az oklevél kutatásának történetét a 19. század végén FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ diplomatikaprofesszor foglalta össze (1878), majd bő száz évvel később THOROCKAY GÁBOR történész tárta fel nagy részletességgel a pannonhalmi alapítólevél vizsgálatának fejlődéstörténetét (2002). Írásomban épp ezért nem is az ő bemutatásaikban követett kronológiai rendben, és természetesen nem is a teljes bonyolultságában elemzem, minden részletre kitérően az ide vonható írásokat, hanem igyekszem azokat a szempontokat kiemelni, amelyek a rendkívül gazdag szakirodalom áttekintése után a nyelv- és névtörténeti, valamint a népességtörténeti következtetések szempontjából számomra (talán szubjektív módon) a legrelevánsabbnak tűnnek.

A tanulmány második részében az oklevélben található helynévi szórványok vizsgálatának eredményét mutatom be.

2. Az alapítólevél kutatástörténetének főbb súlypontjai

Az oklevél eredetisége már nagyon korán megkérdőjeleződött, tudomásunk van arról, hogy 1215-ben megtámadja az írás valóságát a veszprémi püspök, de III. Ince pápa hitelesnek ismeri el (GYÖRFFY 1969: 205–206). Ezzel a pápai döntéssel a hitelességi vita ugyan egy időre elült (legalábbis bizonyíték nincs az ellenkezőjére), de a 18. században kiújult (Giovanni Domenico Mansi itáliai forráskiadó szólalt fel az oklevél hitelessége ellen), és gyakorlatilag napjainkig kerülnek elő tudományos (és gyakran érzelmeiktől sem mentes) érvek és ellenérvek az alapítólevél hitelességét illetően (THOROCZKAY 2002: 237).

Példaként arra, hogy mennyire végletesen más elképzelések alakultak ki ebben a kérdésben, álljon itt két határozott vélemény az oklevél két kiváló ismerőjétől. GYÖRFFY GYÖRGY a dokumentumot hamisítás eredményének nevezi („Amikor a pannonhalmi oklevelet meghamisították”; 1969: 208), míg ERDÉLYI LÁSZLÓ így fogalmazott: „Ily valódi, hiteles és eredeti, ily régi oklevele nincs több a magyarnak; ez az egyetlen egykorú forrása a koronázás igazi évének s valódi nemzeti ereklye mindazoknak, kik az első magyar király egyik legnagyobb tényének közvetlen tanuját, valóban tőle eredő emlékét becsülni tudják” (PRT. 1: 111).

2.1. Külső jegyek

A paleográfia, illetve az ortográfia a nyelvenlékkel foglalkozó diplomatikusok szerint megegyezik az Ottók és II. Henrik korában, tehát az ezredforduló környékén alkalmazott német császári írástípussal, és úgy tűnik, az oklevelet egyetlen kéz írta (ERDÉLYI 1941: 101–105; ÉRSZEGI 1996: 47, a korai kutatásokhoz lásd THOROCZKAY 2002: 237–239). Az alapítólevél kutatásának során azonban egyre

inkább elfogadottá vált az a vélemény, hogy ez a kéz ügyesen bár, de csak utánozza ezeket a császári okleveleket, sőt a minusculás részek már a 11–12. századi pápai bullák paleográfiai jellemzőit is mutatják (SZENTPÉTERY 1838: 170–182, JAKUBOVICH 1923: 79).

Az oklevél legszembetűnőbb (és ezért talán legismertebb) eleme a díszes monogramma, azaz a király nevének betűiből megrajzolt aláírás, mely szintén élénk viták tárgya volt a nyelvemlék kutatása során. „Szinte egy az egyben a császári oklevelek megszokott formuláját köszönhetjük a pannonhalmi oklevélben” — írja erről az elemről ÉRSZEGI GÉZA (1996: 57), kérdés viszont, hogy segít-e ez az oklevél korának, ezáltal pedig a valódiságának a megállapításában.

A korai viták során Cornides Dániel úgy vélte, hogy ez a fajta királyi címeres elem csak II. Henrik uralkodása után kezdett megjelenni a császári oklevelezésben is, tehát bő két évtizeddel a PA. keltezés szerinti keletkezése után, ami fontos érv lehet az oklevél eredetiségével szemben, Koller József viszont már a 9. századi német iratokban is felfedezni vél párhuzamokat (THORCZKAY 2002: 238, 239). SZENTPÉTERY IMRE (1938: 182) és SOLYMOSI LÁSZLÓ is Szent István rejtélyes írnokának, a diplomatikában Heribert C-ként emlegetett írnoknak tulajdonítja az újítást, ami viszont nem feltétlenül mond ellent az oklevél másolati jellegének, SOLYMOSI maga is úgy gondolja, hogy PA-nak nem maradt fenn eredeti példánya, de az eredetin minden bizonnyal ott volt a monogramma, amelynek befejező vonását maga a király végezte (1991: 15–16).

A középkorban a pecsét olyan, elmaradhatatlan eleme volt a hivatalos iratoknak, amely azok eredetiségét volt hivatott bizonyítani. Pecséttel a Pannonhalmi alapítólevél is rendelkezik, mégpedig úgynevezett befüggesztett (azaz bőrcsíkkal az oklevél hátlapjára illesztett) viaszpecséttel, amely trónon ülő királyalakot ábrázol. A diplomatika szerint az eredetinek látszó pecsét azért adhat mégis gyanúra okot, mert a német császári birodalomban legalább néhány évtizeddel később kezdtek használni ezt a pecsételési módot, nálunk pedig csak a 11. század végén, illetve a 12. században terjedt el. A 11. század elején az ülő alakos függőpecsét tehát anakronizmusnak látszik (BARÓTI 1896, JAKUBOVICH 1923: 79, SZENTPÉTERY 1930: 39, SZENTPÉTERY 1938: 147, CSÓKA 1961: 85, 94). ERDÉLYI azonban nem tekinti az oklevélnek ezt az elemét problematikusnak, véleménye szerint a pecsétnyomó az Ottók udvarából származik (PRT. 1: 109–110, vö. még 57–58).

A Pannonhalmi apátság alapítólevelén található pecsétnek és a Veszprémvölgyi apácák adománylevelének a görög szövegét hitelesítő, 1109-ben, azaz Kálmán korában keletkezett átírás pecsétjének a nagy fokú hasonlóságát először BARÓTI vette észre (1896), s már ő gyanította, hogy a PA pecsétjén az VNGAROR[RUM] REX feliratból (véltetően égetéssel) eltávolították Kálmán nevét. Az oklevél későbbi kutatói ezt úgy magyarázzák, hogy az eredeti iraton olyan

átnyomott viaszpecsétet alkalmazhattak, amelyet a ránk maradt, és vélhetően jóval később keletkezett példányra áthelyezni lehetetlen lett volna, ezért kaphatott ez a dokumentum egy már használt Kálmán-kori pecsétet (SZENTPÉTERY 1938: 147). GYÖRFFY GYÖRGY magyarázata szerint ez a példány még csak nem is Kálmán-kori: úgy véli, hogy Kálmán megújíthatta ugyan Szent István oklevelét, de ezt egy újabb átírás (hamisítás) követte, amely után a Kálmán-kori átírás feleslegessé vált, viszont a pecsétjét felhasználták. Szerinte ugyanis a felfüggesztés módja Kálmán koránál későbbi (1969: 207–208; vö. még JAKUBOVICH 1923: 79, ÉRSZEGI 1996: 48, 67).

2.2. Tartalmi elemek

Az oklevél tartalmában is sok olyan elem szerepel, amelyeket az irat valódiságát kétségbe vonó kutatók anakronizmusnak értékelték, ilyen például a terminológia használata, az oklevélben szereplő személyek, valamint az ő megnevezésük és titulusaik; a kiváltságok, mentességek, juttatások; a keltezés, valamint a fejedelmi többes és az egyes szám váltakozása. Ezek közül csupán a két utóbbiról szövegek röviden.

ÉRSZEGI GÉZA az oklevél legfontosabb részének tartja a keltezést, mert annak minden rendelkezése akkortól érvényes. A PA legtöbb eleme nagyban utánozza a császári okleveleket, a keltezésben viszont elüt tőle, csupán abban hasonlít rá, hogy az évszámot több különböző formában adja meg, ezek viszont ellentmondanak egymásnak. Szerepel rajta az 1001-es évszám, a római, ún. indikiós (vagyis Krisztus születésétől számított 15 éves periódusok alapján történő) keltezés viszont 1002-re utal, ugyanígy István uralkodási éveit alapján is 1002-re datálható inkább az oklevél (1996: 59).

Ezeket az ellentmondásokat többen többféleképpen próbálták feloldani, általános az a teória, hogy az átírás során hibázhatott a másoló (SZENTPÉTERY 1938: 166). ERDÉLYI az oklevél eredetiségének védelmében egyenesen visszautasítja a félreolvasás lehetőségét: „A pannonhalmi alapítólevélnek nem hibás a keltezése, csak egy új elmélet tette szükségessé, hogy hibáztassák” — írja (PRT. 1: 100, a Szent István koronázási évével kapcsolatos „új elmélet”-hez lásd KARÁCSONYI 1891: 162), majd le is vezeti, hogy miért eshet egybe mégis a három különbözőképp meghatározott időpont. A megoldást ő is, majd később ÉRSZEGI is abban látja, hogy a naptári évnek, az uralkodási évnek és az indukciós ciklusoknak sem a kezdete, sem a hossza nem azonos, az uralkodási évet például a korabeli oklevelek vélhetően a koronázás napjától számították (1996: 59). Mivel Szent István koronázásának nemcsak a napjában, de az évében sem egységes a történettudomány álláspontja, ezeket az időpontokat, ha kicsit erőltetetten is, de egymáshoz lehet hajlítani. ÉRSZEGI felveti azt is, hogy az ellentmondások abból is adódhattak, hogy az oklevél megírásának és átadásának a dátuma nem esett egybe. Ha az oklevélnek a védőszent ünnepére, Szent Márton napjára kellett kész lennie,

akkor véleménye szerint a keltezést napra pontosan is meg lehet határozni: 1001. november 11-én kelt a dokumentum (i. h.)

Mások a datálás ellentmondásaiban inkább az oklevél másolati jellegének bizonyítékát látják: SZENTPÉTERY az elírás történetét is rekonstruálja, úgy gondolja, hogy a másoló az eredeti oklevélen szereplő MII, azaz 1002 évszám első *I* elemét *I*-nek olvasta, és tévesen tagolta. Az *MI* kapcsolat ugyanis együttesen is jelölhette az 1000-et (a *Millesimo* rövidítéseként), az *III* jelentése ekkor 1001 lehet (1938: 183).

Mindezek az eredeti oklevél korának meghatározása szempontjából is fontos viták, nem véletlen, hogy Pannonhalmi apátság alapítólevele ma is előfordul 1001-es és 1002-es évszámmal is a különböző szakmunkákban.

Az oklevél különös jellegzetessége az adományozó, azaz az uralkodó nyelvi (nyelvtani) megjelenése a szövegben. Az oklevél sok furcsasága közül az egyik legszembeütőbb az egyes szám első személy és a fejedelmi többes váltakozása. Erre már az oklevél vizsgálatának kezdetén, a 18. század végén is felfigyelt a kutatás (THOROCZKAY 2002: 238, 240, 246), de a későbbiekben sikerült néhány korabeli francia példát találni hasonló ingadozásokra (FEJÉRPATAKY 1878: 163, ERDÉLYI 1941: 97–98). SZENTPÉTERY ezeket az analógiákat azért nem fogadta el, mert meglátása szerint ekkor a francia írásbeliség aligha hathatott a magyarra (1938: 161). Ennek az elemnek az oklevél eredetiségének a megítélésében kiemelkedő szerepe van: annak a feltételezésnek válik az alapjává, hogy az egyes és a többes számú részek váltakozása interpoláció eredménye. Az oklevél interpolált volta, az interpolált részek szétválasztása végigkíséri az alapítólevél kutatását, és nagyon sokféle álláspont látott napvilágot az interpolátumok hosszáról, tartalmáról.

A korábbi véleményeket összegezve és a szöveget tüzetesen megvizsgálva 1996-os tanulmányában ÉRSZEGI a következő megállapításra jutott: „Amennyiben az oklevélben megpróbáljuk elválasztani a többes számú részt az egyes számútól, s miután párhuzamba állítottuk, két csaknem teljes, — némi kiegészítéssel — önmagában is megálló oklevél szövegét kapjuk” (1996: 68). Az, hogy a két szöveg közül melyik az eredeti, mai tudásunk alapján aligha állapíthatjuk meg, ÉRSZEGI azt is elképzelhetőnek tartja, hogy többször is átfogalmazták, ennek jelét véli például felfedezni abban, hogy három fohász is található a fennmaradt változatban. Legvalószínűbbnek ma az látszik, hogy ezt a szöveget a 13. században bizonyosan átszerkesztették, de már előtte, Kálmán korában vagy azt követően is megtörténhetett egy átfogalmazás (i. m. 73).

A Pannonhalmi apátság alapítólevelét tárgyaló rendkívül gazdag szakirodalom elsődleges szempontja tehát az oklevél eredetisége, illetve hitelessége, ennek megfelelően a tanulmányok a diplomatika és a történettudomány kutatóinak a tollából származnak. Az oklevél nyelvtörténeti szempontú vizsgálatára azonban a kétévszázados kutatástörténet folyamán nem került sor, tudomásom szerint az

egyetlen ilyen jellegű átfogó vizsgálat SARNYAI VIVIEN közelmúltban elkészült, egyelőre kéziratban lévő dolgozata (2022). Ezen kívül elvétve találunk csupán egy-egy mondatnyi utalást a hang- és helyesírás-történeti jellemzőkre, valamint a szórványok etimológiai megfejtésére. Ennek oka nagy valószínűséggel nem csupán az alapítólevél bizonytalan kronológiai státuszában keresendő, hanem azzal is magyarázható, hogy nagyon kevés olyan elem található benne, amelyek a magyar nyelv története szempontjából releváns információval rendelkezhetnek. A birtokadományok felsorolása ugyanis az oklevél záradékára (azaz az utolsó mintegy másfél sorára) korlátozódik, előtte *Pannonhalma* és *Somogy* latin nevének kívül (*Monte supra Pannoniam, Sumigiense*) mindössze egyetlen birtok neve (*Cortou*), illetve néhány (jórészt latin formájú) személynév található benne (*Anastasii ~ Anastasio, Poznano, Cuntio, Orzio, Dominico, Stefanus ~ Stephani, Sebastiano, Ceba*) (DHA. 1: 39–41).

A záradék szövege: „Hae sunt nominatae ville in dedicatione ecclesie ab archiepiscopo Sebastiano et a comite Ceba: piscatores Fizeg, Baluuanis, Temirdi, Chimudi, Wisetcha, Vuosian, Murin, Curtov, Wag, tertia pars tributi de Poson <in omnibus rebus sive presentibus sive futuris>” (DHA. 1: 41). ÉRSZEGI fordításában ez a szövegrész magyarul így hangzik: „Ezeket a falvakat nevezte meg Sebestyén érsek és Csaba ispán a templom felszentelésekor: *Halászkok Füzegy, Bálványos, Tömörd, Himód, Wisetcha, Varsány, Murin, Kortó, Vág*. Minden mostani és jövőbeli dologból a *pozsonyi* vám harmadrésze” (1996: 82).

3. Az alapítólevél helynévi szórványai

A következőkben a PA helynévi adatait tekintem át előfordulásuk sorrendjében. A vizsgálat során a helynév-rekonstrukció eljárását alkalmazom (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 138–144), a nevek eredetének és továbbélésének elemzése mellett elsődleges szempontom az adatok (és ezáltal a teljes oklevél) helynév-, nyelv- és településtörténeti forrásértékének a meghatározása.

Monte supra Pannoniam

Szent Márton monostora Győr megyében, a Sokoró keleti vonulatának egyik dombján épült fel. Ezt a kiemelkedést a középkori írásbeliségben általában latinul, több különböző formában nevezik meg, ezek főbb adatai 1350-ig, első előfordulásaik sorrendjében a következők:

[*Pannónia hegye*]: 1002/[XII.], 1102: *Monte supra Pannoniam*, [1093–95], +1138, 1146, 1192/1240, 1230: *Montem Pannoniae*, supra, 1103>XVIII.: *Montis Pannoniae*, 1175 P., 1181 P./1240 k.: *Monte super Pannoniam*, [1177 k.], 1180, 1210, 1211/1240 k., 1221/1831, 1227/1700 k., 1231, 1234, 1240, 1254, 1329, [XIV.]: *Monte Pannoniae* (Gy. 2: 564, 584, 626–629);

[*Szent-hegy*]: [1080 k./XII.], [1110 k./XII–XIII.]: *Sacer Mons*, [1090 k./XV.: *Monte Sancto* (Gy. 2: 564, 626);

[*Pannónia szent hegye*]: [1100/XIII.]: *Sacer Mons Pannoniae*, [1100 k./XIII.], +1157/1230 k., 1192/1240 k., 1211/1240 k., 1212, [1222]/XIII., 1224, 1225, 1226, 1230 k., 1231, 1233, 1234, 1236, 1237, [1237–40], 1238, 1240, 1241, 1245, 1247 P., 1249, 1253, 1254, 1255, 1257, 1278, 1298, 1305/1333, 1311/1322/1514, 1318, 1320, 1329, 1332, 1333, [XIV.]: *Sacro Monte Pannoniae*, [1237–40]: *Mons Sacer Pannoniae*, 1241/1317>1375, 1317: *Sacri Montis Pannoniae*, [1242]: *Monte Sacro Pannoniae*, 1274 P., 1297 P.: *Sacromonte Pannoniae* (Gy. 2: 564, 581, 626–629, 633);

[*Szent Márton hegye*]: [1200 k.], [1283 e.]: *Montem Sancti Martini*, de, 1213, 1223, 1226, 1301, 1302: *Monte Sancti Martini*, de, 1305/333: *Montis Sancti Martini* (Gy. 2: 564, 593, 626, 627, 629, 633);

[*Hegy*]: 1213: mon. Sancti Martini in *Monte* (Gy. 2: 627);

Sanktmartinsberg: [1291]: *Sant Martinberc*, [1296]: *Sant Mertinsperc* (Gy. 2: 629).

A *Pannonhalma* helynév ma településnévként ismeretes, ebben a formájában Guzmics Izidor, bencés szerzetes (1786–1839) alkotta meg a Kazinczy iránt érzett tiszteletből, a *Széphalom* helynév mintájára. ERDÉLYI Guzmicsnak egy Kazinczyhoz írott levele alapján a név születését 1812 és 1815 közé, Guzmics pesti tanulmányainak idejére teszi: „Pannonhalma erántad támadt szeretetemből származott még Pesten” — írja Guzmics 1824-ben (ERDÉLYI 1908: 469). SZABÓ FLÓRIS vette észre, hogy maga Guzmics is rosszul emlékszik: egy bátyjának írt levelében már 1809-ben leírja ezt a névformát (*Pannon' Halmán*), igaz, más írásaiban ekkor még a *Pannonia hegyé*-t is használja (SZABÓ 1981, vö. SÁMBOKRÉTHY 1983). Bár a *halom* földrajzi köznévi adatai már a korai ómagyar korban a magyar nyelvterület egészén elszórtan kimutathatók (vö. RESZEGI 2004: 162), a *Monte supra Pannoniam* latin néven említett hegy(vonulat) vélhetően nem viselt korábban ezzel a lexémával alkotott nevet. A 14. században *Erdő-Sokoró* néven említik (1359: in monte *Erdeusokoro*; Gy. 2: 623), a 19. századtól pedig *Pannon-hegye* alakot használják a konvent magyar nyelvű jegyzőkönyveiben, s csupán 1865-től térnek át a *Pannonhalma* változatra. ERDÉLYI szerint élőszóban a *Hegy* (esetleg a *Vár*) nevek voltak használatban (1908).

A *Monte supra Pannoniam* névváltozat *Pannónia* névrésze a korábbi szakirodalom szerint települést jelöl, arra a falura vonatkozik, amely fölött a hegy magasodik (PRT. 1: 49, VÁCZY 1974: 15, FNESz., Gy. 2: 630). Arra, hogy a *Pannónia* mikor és hogyan válhatott a település nevévé, különböző magyarázatok születtek. ERDÉLYI szerint Pannónia „ősregi, római korba visszanyúló kis falu” volt (PRT. 1: 49), GYÖRFFY szerint ez a helynév „eredetileg az országot jelenthette, s csak másodlagosan ment át Szentmárton (Alsók) helysége, ill. a Pándzsa folyóra” (Gy. 2. 630; vö. TÓTH E. 1974: 310).

A *Pannónia* névrész egyértelműnek látszó magyarázatát azonban elbizonytalanítja az a tény, hogy ezt a települést a hegy (illetve az apátság) latin elnevezésein

kívül mindössze két korai és bizonytalan esetben említik ezen a néven: Szent László összeírásában az apátság első birtokát nevezik *Pannóniá*-nak ([1093–95]: *Primum praedium est Pannonia ubi monasterium situm est*, DHA. 1: 300), illetve ide szokás vonni István nagyobbik legendájának *Pannónia* adatát, amely Szent Márton születési helyét nevezi így ([1080 k.]/XII. sz.: *Pannonia B. pontificis Martini nativitate gloriatur ... iuxta fundum S. presulis in loco qui Sacer Mons dicitur*, Gy. 2: 626). Kérdéses azonban, hogy ezek valóban a települést jelölik-e. Ezek mellett ugyanis GYÖRFFY történeti földrajza kizárólag olyan adatokat közöl, amelyekben az apátság megnevezésének részeként, a *Sancti Martini* patrocínium mellett szerepel a *Pannonia* névrész. Ezek a megnevezések általában tartalmazzák a *mons*, *sacer mons* hegyet jelentő földrajzi közszót, néhány esetben azonban enélkül szerepel bennük a *Pannónia*, pl. 1215: abb. Sancti Martini de *Pannonia*, 1221 P.: abb. et conv. Sancti Martini de *Pannoniae*, 1231 P.: abb. et conv. mon-i Sancti Martini de *Pannoniae* (Gy. 2: 627–628). Ilyen földrajzi közszó nélküli változatok csupán a 13. század közepéig adathatók, és akkor is meglehetősen ritkának tűnnek a *mons* lexémát tartalmazó változatok mellett, így legalábbis elképzelhető lehet, hogy a közszó nélküli változatok is a hegyre vonatkozhatnak.

A hegy alatti település, amelyet a szakirodalom *Pannóniá*-val azonosít, a 13. század közepétől az oklevelekben *Alsok* néven szerepel: [1237–40]: *Olsuc*, pr. (Gy. 2: 633), XIII. sz.: *Olsuk* (VENDE é. n. 33), 1334, 1334/XVIII.: *Alsok*, v. (Gy. 2: 633); egy esetben pedig, talán az előbbi tévesztett formájaként *Alsósokoró* alakban találjuk: 1323/1332: *Olsousokoro*, v. (Gy. 2: 623). A 14. század közepétől adatható a település *Szentmárton* neve: [XIV. közepe], 1350: *Zentmarton*, v. (VENDE é. n. 33, PRT. 2: 404). A két név vélhetően még sokáig egymás mellett élhetett, ahogyan ezt ez az adat is jelzi: 1480: *Alsok*, alio nomine *Zentmarton* (MEZŐ 1996: 154). A *Szentmárton* nevet a település 1965-ig hivatalosan is viselte, ekkor váltotta fel a *Pannonhalma* változat.¹

Az adatokat áttekintve két szempontot érdemes megfigyelni: egyrészt nincs tehát egyértelmű adatunk arra, hogy a *Pannónia* településnévként használatban lett volna, másrészt pedig a hegy, illetve az apátság helyének latin megnevezésében az *Alsok* településnév egyáltalán nem fordul elő, a *hegy*, illetve a *szent hegy* névrészek mellett általában a *Pannónia* (*Montem Pannoniae*, *Montis Pannonie*, illetve *Sacer Mons Pannoniae*, *Sacro Monte Pannoniae*, *Mons Sacer Pannoniae* stb.), ritkábban a *Szent Márton* (*Monte Sancti Martini*, *Montis Sancti Martini*)

¹ A hegy, a falu és a monostor neveinek összekapcsolódása, váltakozása folyamatos lehetett a kezdetektől egészen a 20. század közepéig: a falu a *Szentmárton* nevet a monostorról (annak védőszentjéről) kapta, a monostort viszont inkább a hegy alapján hívták *Pannonhegyé*-nek, majd *Pannonhalmá*-nak. Végül ez a név szállt át a településre hivatalosan is, ÁBRAHÁM magyarázata szerint azért, mert a 20. században „a két név (*Győrszentmárton* és *Pannonhalma*) különböző vonatkozásai, az általuk jelölt tartalmak igen kellemetlenül át- meg átfedték, keresztezték egymást” (ÁBRAHÁM 1984: 494, vö. KLEMM 1935).

névrész szerepel, mindkettő kizárólag latinul. Az utóbbi a települést és a védőszentet egyaránt jelölheti, viszont az adatok tanúsága szerint a hegy nevének elemeként már a 13. század elejétől adatható, településnévként viszont csak a 14. század közepétől. Ez talán (halvány) érvként szolgálhat amellelt, hogy a hegy nevében inkább a védőszent nevét keressük.² RESZEGI KATALIN a középkori hegyneveket tárgyaló monográfiájában a *Szent Márton-hegy* nevét szintén patrocíniumi eredetűnek tartja, a *Szent Márton* névrész funkciója pedig a hegyen épült templomra történő utalás. Vizsgálatai alapján a régiségben az ilyen típusú nevek mindig latinul szerepelnek az oklevelekben, azonban tagjai lehettek a magyar névrendszernek is, bár épp a Győr megyei *Szent Márton-hegy* kapcsán ezt erősen kérdésesnek tartja (2011: 42, 52, 119).

Még inkább igaz lehet ez a Pannonhalmi alapítólevel *Monte supra Pannoniam* adatára, illetve a helynév későbbi alakváltozataira: ez az alakulat a középkori oklevelezésben született meg, és az is tartotta fenn egészen a 19. századig, amíg az apátság az iratait latin nyelven állította ki. Az, hogy emögött ténylegesen használt magyar forma létezett volna, a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem igazolható, de a helynevekről, és különösen a hegyek neveiről alkotott tudásunk alapján nem is valószínűsíthető. RESZEGI KATALIN a középkori hegynévadást elemző munkájában e név kapcsán kiemeli, hogy a hegyek „népi elnevezéseiben ilyen jellegű makrotájnevek soha nem szerepelnek”, ezért a névformát tudós névadás eredményének tekinti, használatát pedig egy szűk értelmiségi réteg latin nyelvű kommunikációjában tételezi csupán fel (2011: 53). A 19. században a konvent magyar nyelvű jegyzőkönyveiben megjelenő *Pannonhegye* ennek a latin alakulatnak a fordítása lehet.

A vélhetően itáliai mintára létrejött latin névben szereplő *Pannónia* névrész tehát inkább a tájegységet (RESZEGI i. h.) vagy az országot (Gy. 2: 630) jelölhette, mintsem a hegy alatt megtelepült falut. A *Pannónia* helynév, az egykori római tartomány neve preszláv ősiségű, a magyarba a latinból kerülhetett át. A név Krisztus születése idején már bizonyosan létezett, ANREITER az első adatot Ovidius Tristiajából (i. sz. 8–17, *Pannonia*) idézi (2001: 99), hivatalos iratban először i. sz. 71-ben tűnik fel (ÓkoriLex.: *Pannonia*), azóta a helynév napjainkig

² A Kárpát-medence *Szentmárton* helyneveiről HOFFMANN ISTVÁN közölt átfogó elemzést (2017). Vizsgálatai alapján ezek a patrocíniumi eredetű településnevek a 13. századtól jelennek meg, a névadás (követve a templomcíméből alakult nevek általános tendenciáit) a 14. század elején éri el a csúcspontját (HOFFMANN i. m. 90, TÓTH V. 2011: 186–188). A *Szentmárton* településnevek első említéseinek csaknem fele latinul történik (HOFFMANN i. m. 92), ebbe a csoportba tartozik a Győr megyei *Szentmárton* is. A patrocíniumok és a belőlük alakult településnevek elhatárolásának, illetve ezek oklevélbeli latin formáinak a kérdéseit SZENTGYÖRGYI RUDOLF tárgyalta nagy részletességgel: a latin alakok és a településnevek azonosításakor óvatosságra int, véleménye szerint ezek a korai, első említések többségükben „nem településnévi, hanem szoros értelemben vett patrocíniumi megnevezések” (2013: 162).

változatlan formában hagyományozódik. A FNESz. a *Pannónia* nevet „a legvalószínűbb feltevés szerint” az illír **pan-* ’mocsár’ tőből származtatja. A TESz. a helynevet szintén illír eredetűnek tartja, végső forrásként az ie. **pen-* ’iszap, mocsár, víz; nedves’ tövet, a névadás indítékaként pedig a Kis-Balaton mocsaras vidékét jelöli meg (FNESz., TESz. *pannon*). A helynév eredetének bőséges irodalma van mind a magyar, mind a nemzetközi kutatásokban, ezek véleménye egységes a ’mocsár’ jelentésű indoeurópai etimonnal kapcsolatban. A *Pannónia* helynév eredetileg talán csupán a Száva folyó mellékére, a *pannon* törzsek lakóhelyére vonatkozott, s csak az i. sz. 1. század második felétől kezdték használni a teljes római provincia megnevezésére (ANREITER 2001: 109–110).

A helynév kapcsán végezetül érdemes röviden kitérni a *Pándzsa* patak nevére is. A Rába mellékvíze ma Pannonhalma területén is átfolyik, a régiségben a falu területe ugyan jóval kisebb lehetett, de a határában, közelében folyhatott ez a vízfolyás. A patak neve a 13. századtól adatható: +1220: *Pounsa*, [1237–40]: *Pannosa*, riv., 1323: *Paasa* ~ *Pansa*, fl., 1323: *Paansa*, fl., 1325: *Pansam* (Gy. 2: 564, 565, 586, 633), forrása az Albeus-féle összeírásban *Pannónia*-ként szerepel: [1237–40]: in valle media est fons sacer, qui vocatur *caput Pannonie* (Gy. 2: 633). A korábbi szakirodalom a patak nevét a *Pannónia* helynév fentebb bemutatott indoeurópai etimonjából származtatta (ORTVAY 1882: II, 87–88; VÁCZY 1974: 18, Gy. 2: 630, FNESz.), KISS LAJOS azonban rámutatott arra, hogy ez a magyarázat aligha tartható: a *Pándzsa* név nem preszláv ősiségű, így nemigen állhat etimológiai rokonságban sem a *Pannónia* helynévvel. A víznév megfejtéséhez felsorakoztatott ugyan néhány lehetséges párhuzamot, de elfogadható etimológiát nem sikerült találnia (1995a: 193–194).

Sumigiense

Az adományozó a rendelkezést azzal indokolja az oklevél szövegében, hogy egykoron fogadalmat tett Szent Mártonnak: ha segítséget kap külső és belső ellenségeinek legyőzésében, akkor a megyéspüspökhöz tartozó jövedelmeket átengedi a Szent Márton monostor apátjának. *Somogy* megye neve ebben szövegrészben, a belső ellenségek között szerepel (comitatu quodam nomine *Sumigiense*).

Az alapítólevél átíratái az adatot a következő változatokban rögzítették: a fentivel megegyező formában, 1213: *Sumigiense*, 1215/1218 u., 1526: *Simigiense*, 1215/1222, 1215/1236: *Sumugiense*, 1215/1396, 1215/1240, 1215/1232, 1215/1232/1240, 1409, 1507: *Symigiense*, 1240, 1351: *Sumygiense*³ (DHA. 1: 39). A DHA. első kötetének mutatója alapján a 11. században, illetve a 12. század első harmadában *Somogy* nevének sokféle változata volt használatban (*Simigium*, *Semigium*, *Sumich*, *Semichensis*, *Simigiensis*, *Sumichensis*, *Sumigiensis*, *Sumontensis*, valamint ezeknek az *i* helyén *y*-nal írott változatai), úgy tűnik, a helynévnek

³ Az *y* különböző ékezetes írásváltozatainak jelölésétől írásomban végig eltekintettem.

sokáig nem alakult ki rögzült írásmódja. A korabeli oklevelezési szokásoknak megfelelően szinte kizárólag latinosított változatban szerepeltetik a nevet a lejegyzők, a ritka kivételek egyike a Tihanyi apátság alapítólevelében jelenik meg (1055: *Sumig*).

HOFFMANN ISTVÁN a Tihanyi alapítólevelét szórványait feldolgozó monográfiájában részletesen feltárta a *Somogy* helynév korai történetét, így a következőkben csupán ennek rövid összefoglalására szorítkozom. A korábbi kutatásban két-féle álláspont alakult ki a *Somogy* név eredete kapcsán: az elfogadottabb elképzelés szerint alapja a török eredetű magyar *som* közszó, melyhez *-gy* képző járult, így a név somfában bővelkedő helyre utalhat (FNESz. *Somogyvár*, TESz. *som*, EWUng. *som*, HOFFMANN 2010: 199, KOVÁCS H. 2017: 30–32). A másik magyarázat szerint személynévi eredetű helynévről lehet szó (FNESz. *Somogyvár*, KMTL. *Somogyvár*), hasonló formájú személynévek adatolhatók is a régiségben: 1211: *Somod*, 1213/1550: *Sumhug*, 1215/1550, 1218, 1237: *Sumug* (ASz. 724, 735). A személynévi eredet lehetőségét a KMTL. azzal az elterjedt, de erősen vitatható elképzeléssel indokolja, hogy a várispánságok központjai első ispánjukról kaphatták a nevüket (az elmélet bírálatához lásd BENKŐ 2002: 15–16, 2003: 65–66). HOFFMANN a növénynévi eredet támogatására a Kárpát-medence teljes területéről hoz példákat *Somogy*-féle nevekre, illetve a *som* közszó más képzővel létrejött helynévi származékaira (2010: 199–200).

A középkori írásbeliség sokféle eljárást alkalmazott az olyan esetekben, amikor vulgáris nyelvi elemek kerültek az oklevelek latin szövegébe. Ezeket a beillesztési módokat HOFFMANN ISTVÁN (2004), SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2010) és SZÓKE MELINDA (2008, 2013) kategorizálta és írta le részletesen. A korabeli európai oklevelezési gyakorlatnak megfelelően a lakott helyek latin néven való említését elsősorban a megnevezett hely fontossága befolyásolta: főként az egyházi központok, királyi és vármegyeközpontok, jelentősebb várak, városok nevei szerepelnek latin formában az oklevelekben. A latinizálás egyes típusai a nevek hangalakját, többnyire annak végét módosították, de a névtest belsejében is okozhattak változást (HOFFMANN 2004: 24). A PA *Sumigiense* (valamint az átiratok többségének adata) alapján a latin névalak második szótagjában magas hangrendű magánhangzót feltételezhetünk, s ugyanezt tehetjük fel a párhuzamos magyar névben is a TA *Sumig* adata alapján. HOFFMANN a TA adatát [*sumidzs* ~ *somidzs*] (2010: 200), SARNYAI a PA adata mögötti magyar helynevet [*sumidzs*] (2022) hangalakban rekonstruálja. HOFFMANN azonban az illeszkedés nélküli formát így magyarázza: egyrészt abból kiindulva, hogy a korszakban a többi *Somogy*-féle név adatai kevés kivétellel illeszkedett, veláris második szótagi magánhangzót tartalmaznak, másrészt pedig arra építve, hogy a megyenevek általános képzésmódja, a megyeszékhely latin melléknévképzővel való ellátása mellett előfordul a kiinduló név magánhangzójának a megváltoztatása is (*Bodrog* : *Budrigiensis*),

felveti, hogy „Somogy(vár) nevének latinizálásában az első fázist jelzi az alapítólevélbeli alak második szótagi *i*-je a magyar nyelvű alakban feltehető *u* hang helyén” (2010: 200–202), azaz a második szótag palatális magánhangzója csupán a latin nyelvű írásosság eredménye, az oklevelezésen kívüli nyelvhasználatban pedig illeszkedett, veláris magánhangzókat tartalmazó formát tehetünk fel.

A második szótagban *i*-vel írott változatok hangalakjára egyéb magyarázatok is elképzelhetők. Felvethető egy veláris *j*-t tartalmazó olvasat is, amelyet a későbbi labializáció után felvált az *u*-s, majd *o*-s variáns. A magyar veláris *j* problematikája újabban ismét vitatéma a hangtörténetírásban, melyhez e helyütt nem kívánok hozzászólni, csupán jelzem, hogy míg a 2003-ban megjelent összefoglaló nyelvtörténeti leírás a hang ő- és ómagyar kori megléte mellett foglal állást (E. ABAFFY 2003: 318–324, jelöléséhez lásd KOROMPAY 2003: 287–288), a közelmúltban KIS TAMÁS számos ellenérvet hozott fel a magyar veláris *j* egykori létezése ellen, annak feltételezését meggyőző bizonyítékok hiányában indokolatlannak látja (KIS T. 2005). SZENTGYÖRGYI RUDOLF egy szabályosnak tekinthető $i > u > o$ hangváltozás mellett érvel, a tendenciát „labializációval együtt járó előreható (progresszív) magánhangzó-hasonulás, majd nyíltabbá válás” folyamatként mutatja be. A régiségből a *Somogy* név mellett számos helynévi és közszói példát hoz, melyek utolsó szótagjában hasonló változás tapasztalható (a PA szórványai közül ide sorolható a *Bálványos* is), ezek jórésze etimológiailag igazolhatóan palatális *i*-t tartalmazott eredetileg. A változás első szakaszát ($i > u$) SZENTGYÖRGYI a 12. századra teszi, a második, nyíltabbá válást eredményező szakaszt ($u > o$) pedig a 13. századra. A *Somogy* (és vele együtt más helynevek, mint például a *Balaton*) utolsó szótagi *i*-t tartalmazó változatainak latinos formaként való értékelését SZENTGYÖRGYI a PA-ban is szereplő *Bálványos* településnév példájával utasítja el, amelynek az *i*-s variánsa „nemigen tekinthető latinos formának” (SZENTGYÖRGYI 2011).

Cortou, Curtov

Az oklevél főszövegében és záradékában található a két hasonló alakú adat. Az első, *Cortou* formájú szórvány azt a birtokot nevezi meg, amellyel az adományozó a Szent Mihály egyházat kárpótolja az elvesztett somogyi tizedekért (*curtem, que vocatur Cortou*). A második, *Curtov* formájú adat a Szent Márton monostornak adományozott falvak felsorolásában szerepel. Mivel az oklevél szövege szerint a rendelkezés két különböző tulajdonosnak ítéli oda a névadatok által jelölt birtokokat, feltételezhető, hogy denotátumaik különböznek. Ennél biztosabbat, pontosabbat azonban a kutatások eddig nem tudtak megállapítani a szórványok jelentéséről, eredetéről, az eddigi hozzászólások megmaradtak az ötlet szintjén.

ERDÉLYI is úgy véli, hogy az oklevél főszövegében szereplő *Cortou* és a záradék *Curtov* adata nem azonos helyet jelöl: előbbi minden bizonnyal Somogy megyében, Somogyvár közelében keresendő, utóbbi meghatározásában viszont

az oklevél ERDÉLYI szerint nemigen segít, mert abban Komárom, Somogy és Győr megyei birtokok vannak, és a felsorolásuk nem követ semmilyen földrajzi elvet. Szent László oklevelében ez a helynév már nem fordul elő, viszont található benne egy *Kirci* adat, nagyjából azon a földrajzi területen felsorolva, ahol III. Ince pápa jegyzékében (1216) egy *Curthou* név szerepel (a Győr megyei Vének közé- lébe lokalizálja mindkettőt ERDÉLYI). A későbbiekben viszont nem találjuk nyomát egyiknek sem. Az adatok azonosítása nemcsak hangtani szempontból problé- más: Szent László oklevele szerint a falu az adományozójáról kapta a nevét, de *Curtov*-ról tudjuk, hogy Szent István az adományozó. ERDÉLYI meglehetősen rugalmas gondolatvezetéssel próbálja összekötni az adatokat: egyrészt úgy véli, hogy a két birtok azonos helyen lehetett, s hol az egyik, hol a másik néven em- líthették, másrészt a *Curtov*-ból fejlődhetett *Korta*, *Kolta* alakú név, a *Kirci*-ből *Kirki*, *Kereki*, ehhez hasonló formájú és egymás közelében lévő helyneveket az- tán talál is Komárom megyében *Kolta* és *Kürt* formájában. Amelyek viszont nincsenek éppen közel a kiindulóponthoz, Vénekhez, ezt elismeri ERDÉLYI is, hozzátéve: „Ha mindez nem fogadható el, akkor le kell mennünk a távoli So- mogyba és a veszprémi püspök Kortho nevű falujánál keresnünk az apátság egyik elvesztett birtokát”, utalva arra, hogy talán mégis azonosítani lehet a PA két *Kortó* (*Cortou*, *Curtov*) adatát (PRT. 1: 255–256).

Kortó nevű birtoknak nem csupán a későbbi századokban nem találjuk a nyo- márt, de hiányzik a veszprémi püspökség 11. századi irataiból is: az 1009-re datált alapítóleveléből (DHA. 1: 52–53, SOLYMOSI 2016: 12) és az 1082-ben keltezett birtokösszeírásból (DHA. 1: 236–240). Erre a hiányra alapozva születtek azok a vélemények, amelyek szerint a pannonhalmi alapítólevél, de legalábbis az okle- vélszöveg ezen része (azaz a veszprémi Szent Mihály egyházat Kortó birtokkal kárpótló intézkedés) később keletkezett, mint a Veszprémi püspökség alapítóle- vele (KARÁCSONYI 1891: 71–73, ÉRSZEGI 1996: 72, SARNYAI 2022: 18–19). SZENTPÉTERY a helynevet (a *Murin* szórvánnyal együtt) az eredeti oklevél részé- nek tartja: mivel Szent László oklevele szerint már nem volt az apátság birtoka, és a későbbiekben sem szerepel semmilyen peres ügyben, SZENTPÉTERY nem látja okát annak, hogy utólag került volna be a szövegbe (1938: 170).

A lokalizáció nehézségei az etimológiai vizsgálatot is ellehetetlenítik: GYÖR- FFY a latin *curtis* 'udvarház' szlávós változatát sejtí a név mögött (2013: 234), s ezt fogadja el KRISTÓ is (1993: 203), később viszont bizonytalanul ugyan, de közvetlenül a latin közszóból eredeztetí, így pedig etnikai következtetések levo- nására alkalmatlannak minősítí (2000: 15). KISS LAJOS a Somogyvár melletti határrésszel, *Kurtó*-val azonosítí mindkét szórványt (vö. SMFN. 124), a név ere- detére biztos magyarázatot azonban ő sem tud adni: egyrészt „munkahipotézis- ként” ismerteti GYÖRFFY ötletét, másrészt pedig felvetí a személynévi származ- tatás lehetőségét is (a *Kurt* személynév -ó képzős formájából, vagy a szl. **krъtъ*

'vakondok' közszöből képezve), de ezeket a kísérleteket „meglehetősen perspektívátlanak” tartja (1991).

A Pannonhalmi apátság alapítólevelének átirataiban a szórványok a következő alakokban szerepelnek: a Szent Mihály egyháznak adományozott birtok neve 1213, 1215/1218 u., 1215/1222, 1215/1236, 1215/1240, 1215/1396: *Corthou*, 1215/1232, 1215/1232/1240: *Cortou*, 1215/1232/1240: *Cortho*, 1240, 1351, 1507: *Curtou*, 1409, 1526: *Curton* formákban (DHA. 1: 40), a záradékban szereplő falu neve pedig 1213, 1215/1218 u., 1215/1222, 1215/1232/1240, 1215/1236, 1215/1240, 1215/1396: *Corthou*, 1215/1232, 1215/1232/1240: *Chorthou*, 1240, 1526: *Curtov*, 1351, 1409, 1507: *Curtou* formákban (DHA. 1: 41). Az adatsorokból leolvasható, hogy néhány iratban a két szórvány lejegyzése teljesen egybeesik, a nevek megfejtésében azonban ezek nem adnak további támpontot.

Piscatores

A záradék birtokfelsorolásának első eleme a latin *Piscatores* lexéma. Ennek az adatnak a helynévi státusza meglehetősen bizonytalan, a szakirodalom álláspontja sem egységes ebben a kérdésben. GYÖRFFY a pannonhalmi apátság fő halászfalujaként azonosítja, és a Győr megyei Vének adatai között sorolja fel azzal a megjegyzéssel, hogy a Komárom megyei Füzegyre is vonatkoztatható (Gy. 2: 640). ÉRSZEGI a következő szórvánnyal együtt, *Halászok Füzegy*-ként értelmezi, hozzátéve, hogy annak viszont nincs nyoma, hogy halászok éltek volna itt (1996: 60). Nehéz elképzelni, hogy a két lexéma együttesen, ilyen formában alkotott volna helynevet, hasonló mintákra nincs példa a magyar helynévkincsben. PITI FERENC bizonytalanul ugyan, de önálló helynévként értelmezi a *Piscatores* adatot, és szintén a Győr megyei Vénekkal azonosítja (1999: 44). ERDÉLYI pedig nem tekintette ugyan helynévnek ezt az elemet, de két fordítási lehetőséget is nyitva hagy: „szorosan véve a »piscatores« sem falunév, mégis a »megnevezett falvak« sorában a »halászok« vagy »Fizeg halászhai« vannak első helyen” (PRT. 1: 87).

Megjegyzendő, hogy Komárom megyében a 13. századból adatolható *Halas* (1237–40: *Halas* ~ *Halaso*, v.) és *Halász* (1297: *Halaz* ~ *Hazal*, t.) helynév is, előbbi a PA-ban is szereplő Tömörddel volt határos, utóbbi pedig egy *Füzegy* nevű víz közelében feküdt (Gy. 3: 420).

Fizeg

Az alapítólevél *Füzegy* (*Fizeg*) szórványa településre utal, a mai Almásfüzitő területére lokalizálható. Az oklevél átiratainak *Füzegy* adatai leginkább az első szótag magánhangzójában mutatnak eltérést: illabiálisra utalhatnak a *Fizeg* (1215/1232, 1351, 1409, 1507), illetve a *Fyzeg* (1215/1232/1240, 1205/1240, 1240, 1526) változatok, míg a *Fuseg* formák labiális első szótagi magánhangzót

takarhatnak (1213, 1215/1218 u., 1215/1222, 1215/1236, 1215/1396) (DHA. 1: 41). A név hangalakja [fizedzs] formában rekonstruálható (vö. HOFFMANN 2010: 101, SARNYAI 2022: 22).

A továbbiakban a következő változatokban adathozható a név a korai ómagyar korban: [1093–95]: *Fizeg*, pr., 1102 P.: *Fizic*, 1175 P.: *Fizio*, 1187 P.: *Fyzig*, 1216 P./1225., 1225 PR.: *Fuzigteu*, 1216 P./1225 k., 1225 PR.: *Fizigteu*, v., [1237–40], [1267], [1261–69], [1269], 1270, 1272: *Fyzegetu*, pr., 1260/1270, 1265: *Fizegetu*, 1261: *Fyzegetev*, 1263: *Fyzedtu*, t., 1264: *Fyzegetuu*, 1265: *Phyzegetu*, 1267: *Fyvzegetu*, [1263–67]: *Fuzegtu*, [1267]: *Phyzegethev*, 1269: *Fuzygtu*, 1269: *Fyzegethv* ~ *Fyzegethu*, 1270: *Fizeghthu*, [1270], [1270]/1390: *Fizegetew*, [1270]: *Phyzegethu*, [1276–78]: *Fuzegthu* (Gy. 3: 416–417).

A településnév víznévi eredetű: a *Füzegey* (1232 P./1240 k.: *Fyzege*, fl., Gy. 3: 389, 407) nevű vízfolyás a falu határában torkollik a Dunába. A víznévi eredetre Szent László összeírása is utal: [1093–95]: „decimum predium est, quod vocatur Fizeg, super ripam Danubii, in condescensu ipsius fluminis in Danubium, a quo sibi locus sumpsit suum vocabulum” (DHA. 1: 300), azaz az összeírás tizedik birtoka, *Füzegey* a Duna folyó partján annak a folyónak a Dunába való torkollásánál fekszik, amelyről a nevet kapta. A későbbi a *Füzegető* (> *Füzitő*) változat motivációja is a torkolat lehetett, a *tő* ’patak, folyó legalsó része, ahol más vízbe, folyóba ömlik’ utótag jellegzetesen ilyen földrajzi környezetre utal (FNESz. *Almásfüzitő*, TESz. *fűz*², *tő*). A helynév adatsorából az is kiolvasható, hogy ez a szerkezeti változás a 11. és 12. század fordulója körül történhetett meg.

A Pannonhalmi apátság alapítólevelében található településnév-változat a víznévből metonimikus úton keletkezett, minden bizonnyal magyar névadással. Az alapjául szolgáló víznév szintén magyar névadói tevékenység eredménye: alapja a finnugor eredetű magyar *fűz* növénynév, amelynek -gy képzős formája vált a patak nevévé. A TESz. a PA adatát a *fűz* közszó első előfordulásaként említi (TESz. *fűz*²), a 11. században azonban további *Füzegey* formájú nevek is adathozhatóak: a Tihanyi alapítólevél háromszor is említi ilyen nevű patakat (1055: *fizeg*, *fyzeg*, *fizeg azaa*, DHA. 1: 150–151). HOFFMANN ISTVÁN a TA adatai kapcsán a *Füzegey*-féle neveket részletes vizsgálat alá vette, megállapításait a következőképpen összegezhetjük. A korai ómagyar korban a víznév meglehetősen gyakori lehetett (vö. ehhez a KMHsz. és a HA. megfelelő címszavait), a szakirodalom álláspontja pedig a víznév eredete kapcsán egyöntetű. BÁRCZI ugyan felvetette egy olyan összetétel lehetőségét, melynek előtagja a *fűz* növénynév, utótagja pedig az *igy* ~ *ügy* ’víz’ közszó, ennek azonban ő maga sem tulajdonít nagy valószínűséget (1951: 28), HOFFMANN pedig ennek kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy a korszak jellegzetes névadási mintája lehet a növénynév + -gy képzős modell (2010: 102), példái (*Almágy*, *Egereg*, *Nyárágy* stb.) mellé pedig odatehetjük a PA másik adatát, a *Somogy*-ot is.

Baluanis

Bálványos szintén egy máig folytonos település, ma is ugyanezen a néven találjuk Somogy megyében.

A PA átirataiban a név az alábbi változatokban szerepel: 1213: *Galouanis*, 1215/1218 u., 1215/1222, 1215/1232, 1215/1232/1240, 1215/1236, 1215/1396: *Balouanis*, 1215/1240: *Baluanis*, 1240, 1409, 1526: *Baluanis*, 1351, 1507: *Balwanis*. Az első adat szókezdő *G*-je sem etimológiailag, sem hang- vagy helyesírás-történetileg nem magyarázható, nagy valószínűséggel másolási hiba lehet (PRT. 1: 98). További korai adatai: +1092/XIV.: *Baluanus* (DHA. 1: 284), [1093–95]: *Baluanis* (DHA. 1: 301), 1216, 1225, 1232: *Baluans* (PRT. 1: 309, 564–565), 1229: *Baluanus*, v. (ÁÚO. 6: 474), 1260: *Baluanis* (ÁÚO. 11: 472), 1338: *Balvanus*, p. (A. 3: 446), 1338: *Balwanus* (A. 3: 489).

Az adatok a [v]⁴ hang lejegyzésének bizonytalanságait mutatják (vö. KOROMPAY 2003: 284): a 13. század első feléből származó átiratok az *uu* mellett *ou* és *u* betűket is használnak, a *w* pedig csak a 14. század közepétől adatható.

A névforma harmadik magánhangzója helyén az átiratokban végig *i* szerepel, az *u* más forrásokban a 13. század elején jelenik meg ebben a szótagban. A *Somogy* alatt kifejtetteknek megfelelően az utolsó szótag *i* és *u* grafémái többféle-képp magyarázhatók: feltételezhetünk egyrészt a korai adatok mögött veláris *j*-t tartalmazó olvasatot (vö. E. ABAFFY 2003: 318–324, de lásd KIS T. 2005, jelöléséhez KOROMPAY 2003: 287–288), másrészt értékelhetjük a településnév adatsorát egy *i* > *u* (> *o*) tendencia bizonyítékaként is (SZENTGYÖRGYI 2011). Ebben az esetben aligha valószínű, hogy csupán írásbeli sajátosság, a latinizáció eredménye lenne a palatális magánhangzó: sem a település szerepe, fontossága, sem pedig egyéb latinizált formák nem támogatják ezt az elképzelést úgy, ahogy a *Somogy* név esetében tették (vö. HOFFMANN 2010: 200–202).

A településnév a biztos lokalizáció mellett biztos etimológiai magyarázattal is rendelkezik: a szláv eredetű magyar *bálvány* 'kőoszlop, határkő' közszó -s képzős származékként jött létre (FNESz., TESz. *bálvány*). KRISTÓ a Szent István kori népességtörténetet tárgyaló munkájában a Tihanyi apátság alapítólevelének *U[gr]in baluana* szórványa kapcsán kiemeli, hogy „szláv szavakból áll, de magyar birtokos személyranggal van ellátva” (2000: 23), a Pannonhalmi apátság alapítólevelének *Baluanis* helynevet azonban a magyar köznévből, illetve magyar névadással létrejött nevek között tárgyalja (1993: 203, 2000: 18). A *bálvány* jövevényszó viszonylag korán, már 12. század elején kimutatható közszoói használatban (1109: *De inde uadit ad monticulos et ibi stat meta lapidea que baluan uocatur*, OklSz.), sőt egyes vélemények szerint a Tihanyi alapítólevelben szereplő *u[gr]in baluana* szórvány *bálvány* eleme is köznévként értelmezhető (ZELLIGER

⁴ Az ómagyar nyelv labiális zöngés réshangjának rekonstruálásához lásd KIS T. 2019.

2006: 85). Helynévi származékai a korai ómagyar korban gazdagon adatolhatók, a KMHsz. 1-ben például két *Bálvány* településnevet találunk Bars megyében: 1075/+1124/+1217, 1331: *Balwan*, pr., v. és 1245, 1285/1296/1382, 1324, 1331, 1349: *Baluan*, v., 1255, 1259, 1266: *Balan*, v., 1272, 1279>1411, 1331: *Balwan*, v.; egyet Baranya megyében: 1332–5/PR.: *Baluan* ~ *Balva(c)*, ennek alakváltozataként *Bálványos* nevet: 1332–5/PR.: *Paluanus*; szintén *Bálványos* településnevet Csanád vármegyében: 1211: *Balanus*; illetve *Bálványos halma* mikronevet Békésben: [1330 k.]: *Balwanusholma*, coll. (KMHsz. 1.)

Temirdi

Az egykori Komárom megyei *Tömörd* népessége a tatárjárás idején szétszóródott (GYÖRFFY 1957: 51), neve azonban megőrződött mikronevként, Mocsa határában *Tömördpuszta*-ként él tovább (Gy. 3: 461).

Az oklevél átírataiban az alábbi formákban szerepel a szórvány: 1213, 1351, 1409, 1507, 1526: *Temirdi*, 1213, 1215/1396: *Temerdi*, 1215/1218 u., 1215/1222, 1215/1232, 1215/1232/1240, 1215/1236, 1215/1240, 1240: *Temurdi*, 1215/1232/1240: *Temurd*. További adatai: [1093–95]: *Tumurdi* (Gy. 3: 460, DHA. 1: 300), 1216 P., 1225/PR., [1226], 1291: *Temerd*, p., v., [1237–40]: *Temurd*, pr., v. ~ *Temerad*, 1291: *Temerdzeg* (Gy. 3: 460).

A helynév adatsorának egyik feltűnő jegye a tövégi magánhangzó: a harmadik szótag *-i* hangzója a Pannonhalmi apátság alapítólevelén kívül jelen van annak csaknem valamennyi átírataiban (a 1215/1232/1240-es oklevél a kivétel), illetve Szent László 11. század végi összeírásában. A 12. században a helynév nem adatolható, a 13. században pedig már tövégi magánhangzó nélküli adatok szerepelnek az iratokban. KATONA CSILLA az ómagyar kori fonotaktikai szerkezetek változásának vizsgálata során részletesen tárgyalja a tövéghangzók eltűnésének kérdését is, külön alfejezetet szentelve a helynevek tövégi magánhangzóinak. A tendencia kronológiai viszonyaival kapcsolatos vizsgálati eredményei egybevágóan a *Tömörd* adatai kapcsán tapasztaltakkal. KATONA CSILLA nagy adatbázison végzett elemzése is azt mutatja ugyanis, hogy az ősmagyar korban induló változás a 13. századra jórészt lezárult (2020: 101–102). Az eltűnés az egyes szavakban, nevekben ugyanakkor nem azonos ütemben történt, az idejét számos fonológiai tényező befolyásolta, ezek közül is kiemelkedő szerepe lehetett a magánhangzót megelőző mássalhangzó minőségének és a szótagszerkezetnek. A *-ti* és *-di* képző részeként funkcionáló *-i* például sokáig megmaradhatott csakúgy, mint a mássalhangzó-torlódás után álló *i*, ahogyan azt *Tömörd* adatai is mutatják (KATONA 2020: 89–90, vö. még BÁRCZI 1958: 23, D. BARTHA 1964: 4, E. ABAFFY 2003: 322).

A Pannonhalmi apátság alapítólevelének *Temirdi* szórványa illabiális magánhangzós hangalakot jelez, a további korai ómagyar kori adatokban a második szótag illabiális magánhangzója ([i], esetleg [ë]) váltakozik a labiális megfelelővel

([ü], esetleg [ö]). Az első szótagban labiális magánhangzóra utaló betű csak Szent László összeírásában jelenik meg, de a mai *Tömörd* forma mutatja, hogy a labiális változat végül mindkét szótagban kiszorította az illabiális. A nyelvjárástörténeti munkákban a közelmúltban az *i* : *ü* szembenállás feltárására többször is történt kísérlet, az ezek alapján készült szakmunkák pedig abban egyetértenek, hogy az ómagyar kori labializáció terjedése a magyar nyelvterület északnyugati régiójából indult el, Komárom vármegye pedig erősen labializáló terület volt (DUDÁS 2003: 126, BÁBA 2019: 16).

A *Tömörd* helynév eredetére a szakirodalomban két alapvető magyarázatot találhatunk. Az egyik elképzelés szerint a név személynévi eredetű, s alapja egy török eredetű magyar személynév lehetett (vö. 1252: *Temer* szn., ill. ótörök *Temir* ~ *Temür* [tkp. 'vas'] személynév). KISS LAJOS ugyanebből a személynévből származtatja Vas megyei *Tömörd*, a bácskai *Temerin* és a Csongrád megyei *Tömörkény* helyneveket is (FNESz.). A régiségben további hasonló alakú személynévek is adathozhatók a FNESz.-ben idézetten kívül, pl. 1282: *Tymere* (ÁSz. 744), 1229: *Themerche* (ÁSz. 750). Amennyiben ez a magyarázat helytálló, az eredeti személynévhez *-d* képző járult. Ez a képző az ómagyar korban egyrészt rendkívül produktív, másrészt poliszém képző volt, bonyolult funkciórendszerének a nyelvtörténetírásban és a névkutatásban is gazdag szakirodalma van (a képző működését, illetve az azt leíró munkákat legutóbb BÉNYEI ÁGNES foglalta össze a magyar helynévképzést bemutató monográfiájában; 2012: 53–69). E helyütt *Tömörd* helynév kapcsán a képzővel összefüggésben csupán arra szeretnék utalni, hogy annak személynév- és helynévképző funkciója is volt, az egyes régi keletkezésű személynévi eredetű helynevek esetében pedig ezeket a szerepeket elkülöníteni ma már szinte lehetetlen. Mindez persze inkább csak névrendszertani, keletkezéstörténeti szempontból releváns: ha a képző a személynév része, akkor a helynév metonimikus úton, formáns nélkül jött létre, ha viszont a személynévnek nem volt része a képzőmorféma, akkor helynévformánsként járult a névtesthez, a helynév így morfológus szerkesztéssel alakult. Bármelyik úton jött is létre a személynévből a helynév, az minden valószínűség szerint magyar névadói tevékenység eredménye.

A helynév keletkezésére ugyanakkor felmerült a névkutatásban egy másik magyarázat is. A feltételezett személynévi előzmény kapcsán KISS LAJOS is jelzi, hogy az a török *temir* 'vas' jelentésű közszóból származtatható, majd hogy némelyek közvetlenül ebből a közszóból eredeztetik a *Tömörd* helynevet: abban „egykori vasműves telep nyelvi nyomát látják” (FNESz.). GYÖRFFY szerint a *Tömörd* helynevek vasműves helyeken fordulnak elő, s a PA-ban is említett Komárom megyei *Tömörd* esetében ezt a magyarázatot támogathatja egy másik adat is, 1291-ben a település közelében feljegyeztek egy *Rednik* helynevet, amely a hasonló jelentésű szláv *rednik* 'vasműves' szóból származtatható (Gy. 3: 460). A

törökben azonban a vasművességre a *temir* 'vas' szó képzett származéka, a *temirci* utal, ennek a magyar megfelelője GYÖRFFY szerint a *Tömörce* helynév lenne, erre viszont a magyarban nincsenek példák. GYÖRFFY ezt azzal magyarázza, hogy „a magyarban a kicsinyítő képzőnek érzett *-cs-*t a *-d* képzővel cserélték fel” (1972: 280, 2013: 441; vö. még HECKENAST 1966: 144–145).

A török közszoí származtatás ellen szól egyrészt az, hogy Szent László összeírása egyértelműen utal a helynév eredetére: a tizenkettedik birtokot úgy jellemzi, hogy az a nevének egy telepéstől kapta („duodecimum praedium est, quo a colono nomen sibi accepit *Tumurdī*”, DHA. 1: 300). Az összeírás alapján KRISTÓ is a személynévi eredet, így a magyar névadás mellett érvel (1993: 203, 2000: 16, 18). Másrészt a két eredeztetési lehetőség értékelésekor érdemes figyelembe venni a korszak névadási mintáit is: az Árpád-korban a helynévadás egyik leggyakoribb típusa a személynévből történő névalkotás, ez történhetett formáns nélkül, metonimikus úton, illetve helynévképző hozzákapcsolásával. Szintén nem számított ritkának a más nyelvből történő névátvétel sem: főként a szláv nyelvekből, ritkábban a németből, románból, vallomból kerülhettek át idegen helynévelemek a magyar névrendszerbe, azonban olyan településnévről, amelynek egyértelmű török származtatása lenne, nincs tudomásunk. Elvileg elképzelhető lenne még, hogy a török közszo a magyarba jövevényszóként átkerült, és abból alakulhatott a településnév, de ilyen jövevényszó sem adatolható a magyar nyelv története során.

Chimudi

Albeus összeírásából (1237–40) tudjuk, hogy az egykori *Chimudi* és a későbbi *Nelka* településnevek ugyanarra a Pannonhalma melletti falura vonatkoznak: v. *Hymud* que al. nom. *Nelka* dicitur (PRT. 1: 201–202, 771, Gy. 2: 611). A település nevei a 13. század elejétől folyamatosan váltakoznak: [1093–95], 1213: *Himudi*, pr. (Cs. 3: 553, Gy. 2: 611), 1216 k.: *Nilaca* ~ *Nilca* (BOROVSKY 1910: 46), 1216 P./1225 k., 1225 PR.: *Milaca*, v. (Gy. 2: 611), 1245: *Nelka*, v. (Gy. 2: 611), 1250: *Hymud* alias *Nelka* (BOROVSKY 1910: 46), 1260: *Hymdy* (ÁÚO. 11: 471, Gy. 2: 611). Az alapítólevél átírataiban ugyanakkor csak az elsődleges változat szerepel, az alábbi formákban: 1213, 1215/1222, 1215/1232, 1215/1232/1240, 1215/1236, 1409, 1507, 1526: *Chimudi*, 1216/1218 u.: *Chimud*, 1215/1396: *Chumud*, 1215/1240: *Chymudi*, 1240: *Chinudi*, 1351: *Chumudi*.

A Pannonhalmi alapítólevél szövevényének olvasatát a későbbi adatok alapján határozhatjuk meg. A település elsődleges nevét a kutatók egy része magas hangrendű magánhangzókkal *Himed*-ként állapítja meg (Gy. 2: 611, KRISTÓ 1993: 203, PITI 1999: 44 is), mások a második szótagot veláris mássalhangzóval, *Himod* ~ *Himód*-ként olvassák (ERDÉLYI, PRT. 1: 194, 201, Cs. 3: 553, GYÖRFFY 2013: 181, 406, SARNYAI 2022: 25). Az egykori hangalak megfejtésének bizonytalan-sága az *u* betű hangértékének ingadozásából adódik: esetünkben [u], [ü], illetve

ezek hosszú párjai, esetleg középső nyelvválású megfelelőik, azaz [o], [ö] is állhatnak mögötte. A hangrendi harmónia hiányára a Pannonhalmi alapítólevél szórványai között is láttunk példát a *Somogy* és *Bálványos* helynevek esetében, valamint a szomszédos Sopron megyében található *Himod* is máig a vegyes hangrendű nevet viseli, tehát a veláris változat nem lenne kivételes jelenség. BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY a Győr vármegye településneveit feldolgozó etimológiai szótárukban a nevet *Himüd* ~ *Himud* formában veszik fel (1998: 18), s velük egyetértve jómagam is úgy gondolom: a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem dönthető el a második szótagbeli magánhangzó olvasatának a kérdése.

A *ch* betűkapcsolat a kor mássalhangzó-állományának megfelelően veláris zöngétlen spiráns ([χ]) takarhat (KOROMPAY 2003: 285, E. ABAFFY 2003: 301–302), az *-i* tövégi magánhangzó ügyéhez pedig lásd a *Temirdi* kapcsán írottakat.

Vélhetően azonos eredetű a Sopron megyei *Himod* településnévvel, ezt a szakirodalom magyar névadással létrejött személynévi eredetű helynévnek tartja, vö. 1138/1329: *Heimudi*, *Himudi* szn.-ek (FNESz., ÁSz. 373). Az alapjául szolgáló személynévet a FNESz. a német eredetű *Heim* személynévből származtatja, ehhez hasonló alakú nevek adathozhatók a korai ómagyar korban: pl. 1174, 1208/1359: *Heym*, 1211, 1214/1550: *Heim* stb. (ÁSz. 372–373), és egyéb képzővel ellátott alaknak látszó formák is kimutathatók: pl. 1211: *Haymus*, 1222, 1233: *Heimus*, 1238: *Heimus*, 1278>1430: *Hymus* (ÁSz. 373–374). Valamelyest gyengíti ezt a magyarázatot az, hogy sem a Győr vármegyei, sem a Sopron vármegyei településnévnek nincs első szótagi *ei*-t tartalmazó változata, pedig úgy tűnik, a személynév lejegyzésben ez a betűkapcsolat általános. A TESz. mind a helynevet, mind a személynévet az uráli eredetű magyar *hím* 'férfi, kan' szóból eredezteti (TESz. *hím*¹), de bizonytalanul megemlíti a névadatokat a 'dísz, minta' jelentésű, ismeretlen eredetű magyar *hím* lexéma szócikkében is (TESz. *hím*¹). FEHÉRTÓI a személynév esetében mind a német, mind a magyar eredetet lehetségesnek tartja, utóbbi esetben a 'férfi' jelentésű *hím* közszóval hozza összefüggésbe (1997: 72), BÉNYEI és PETHŐ pedig a két különböző jelentésű magyar közszóval (1998: 18, vö. még KRISTÓ 1993: 203, 2000: 19). Bár a vonatkozó szakirodalomban vannak véleménykülönbségek a személynév származtatását illetően, a *Himed* ~ *Himod* településnév személynévi eredete általánosan elfogadott. Felvetődött további magyarázatként még, hogy kapcsolatba hozható esetleg a *hímel* ige tövével, amely egy sövény- és falépítési technikára, a vesszőfonás egy fajtájára utal (FNESz., DÖMÖTÖR 1958: 237) A név szerkezetében fellelhető *-d* képző szerepét lásd a *Temirdi* szórvány alatt.

Wisetcha

A *Wisetcha* adat valódi hapax legomenon: a Pannonhalmi apátság alapítólevelén, illetve annak átiratain kívül más forrásokban nem fordul elő, ezért olvasata, lokalizációja, etimológiája, ezekből adódóan pedig nyelv- és névtörténeti forrásértéke

is erősen kétségés. A helynév egyszerűségére alapozza SZENTPÉTERY az alapítólevél záradékának értékelését: mivel a *Wisetcha* névvel jelölt birtok későbbi peres ügyekben nem jelenik meg, nemigen képzelhető el, hogy valakinek érdekében állt volna a hamisítás (1938: 170).

Az alapítólevél átirataiban az alábbi formákban szerepel: 1213, 1240, 1409: *Wisetcha*, 1215/1218 u., 1215/1222, 1215/1232, 1215/1232/1240, 1215/1236, 1215/1396: *Wisecca*, 1215/1240: *Wisetca*, 1215/1232/1240: *Wisetca*, 1351: *Wysetcha*, 1507: *Wyseteha*, 1526: *Wisethcha*. Ezek a szórványok vélhetően a másolandó szöveg helynévének többé-kevésbé hű visszaadásai, a név későbbi formájának hiányában, illetve az egyes betűk (*w*, *i*, *s*, *ch*) többféle hangértékéből adódóan az egykori hangalak nem rekonstruálható.

Próbálkozások persze az oklevél helynévi adataira vonatkozó kutatásokban mind a hangalakot, mind az etimológiát illetően történtek. ERDÉLYI a PRT-ben a helynév által jelölt falut Somogy megyébe helyezi, s kérdőjellel ugyan, de olvasatot is ad meg hozzá: *Vizegyke* (PRT. 1: 146, vö. még 322–323), máshol pedig *Vizecská*-nak olvassa (é. n.: 224). Szintén Somogy megyébe helyezi a birtokot *Bálványos*-sal és *Murin*-nal együtt REISZIG EDE (é. n.: 421).

GYÖRFFY GYÖRGY Zala megyébe lokalizálja a falut, bizonytalanul Hegymagassal azonosítja, a PA szóványát pedig *Visetká*-nak olvassa (2013: 181, 406). KRISTÓ GYULA a *Wisetcha* adat elején a szláv *visokъ* 'magas' melléknevet véli felfedezni, s szintén bizonytalanul egyezteti Hegymagassal (1993: 203, 2000: 19, 20; PITI 1999: 44). GYÖRFFY és KRISTÓ elképzelését támogathatja az, hogy a későbbiekben megtaláljuk a Szent Márton apátság birtokai között Hegymagast: szerepel már Szent László összeírásában is (1095 k.: *Vgmogos*, DHA. 1: 301), sőt egy 1238-ban kelt nádori oklevélben arra találunk utalást, hogy Hegymagast (Kapolccsal együtt: *Hegmogos et Kopulch*) Szent István és Szent László adományozta az apátságnak (PRT. 1: 76, SZÖCS 2012: 70). Ha az azonosítás helytálló, nyelvtileg akkor is nehéz magyarázni a szórványt: nem látszik ugyanis a helynév morfológiai struktúrája. Nem lehet kizárni emellett azt sem, hogy téves lejegyzésről van szó, amelyet az átiratok továbbörökítettek, és az is lehetséges, hogy a falu eltűnt (elnéptelenedett), vagy nevet váltott.

Vuosian

Győr és Veszprém között, a Bakony keleti lejtőjén épült fel a Pannonhalmi apátság népes faluja, Varsány. Nevét az alapítólevél átiratai az alábbi változatokban rögzítették: 1213, 1215/1236: *Wossian*, 1213, 1215/1222, 1215/1232, 1215/1232/1240: *Wosian*, 1215/1218 u.: *Vos's'ian*, 1215/1396: *Vossian*, 1215/1240: *Vosian*, 1240, 1526: *Vuosian*, 1351, 1507: *Vuwosian*, 1409: *Vuasian*. Az átiratok sokféle lejegyzésmódja az írásrendszernek, esetünkben a *v* hang írásmódjának a kiforratlanságából adódik. Az adat hangalakját [vosián] vagy [vasián] formában

rekonstruálhatjuk (az ómagyar kori [v]-féle hang rekonstrukciójához lásd KIS T. 2019).

Az oklevél átírataiban a helynév *r* nélküli változatait találjuk, s ez látszik a településnév további korai adataiból is, az *r* csak a 15. század végén jelenik meg: [1093–95]: *Uuosian* (DHA. 1: 300), 1102: *Uuasciana* (DHA. 1: 333), 1175: *Wasciana* (PRT. 1: 562, 606), 1201: *Uosian* (PRT. 1: 615, az oklevél hátán közel egykorú kézzel: *Wosian*, PRT. 1: 251, 616), 1210: *Vasian* (PRT. 1: 619), 1216, 1225–39, 1228, 1232: *Wosian* (PRT. 1: 250, 563, 565, 640, 691), 1234–70: *Vosyan*, pr. (Cs. 3: 259, PRT. 1: 251), 1356: *Vassyan*, 1488, 1497: *Warsan* (Cs. 3: 259).

Más *Varsány* nevű települések régi adatait vizsgálva szintén kizárólag *r* nélküli változatokat találunk. Fejér vármegyében két település is viselte ezt a nevet, a mai Dunavarsány korai adatai a következők: [1269 k.]/1270, [1274 k.], 1277, 1281, 1297: *Wosyan*, v., 1270: *Ossyan*, t., 1276 P.: *Wosihan*, v., [1304–20]: *Wasian*, v., 1319: *Woosyan*, v., 1391: *Vossyan*, 1449: *Warsan* (Gy. 2: 442, Cs. 1: 37), az egykori Labdásvarsány adatai pedig az alábbiak: 1276 P., 1318: *Wosyan*, t., v., 1347/1378: *Labadaswossyan*, p., 1457: *Labadaswarsan* (Gy. 2: 414, Cs. 3: 356). Nógrád vármegyében szintén két falut találunk a régiségben ezen a néven, a mai Varsány adatai: [1192–98]: *Vosian*, 1300, 1319/1324, 1324, 1327: *Wosyan*, t., v., 1327: *Wasyan*, t. ~ *Wossyan* ~ *Woysyan* ~ *Keetwossyan* ~ *Keeth Wossyan* (Gy. 4: 317), a Hatvan melletti elpusztult falué pedig: 1328/1334: *Wossyan*, p., t. ~ *Wosyan* (Gy. 4: 317); míg az előbbi határában folyó pataké: 1327: *Wossyan-patak* ~ *Wossyampatak*, fl. (Gy. 4: 210, 317). Két *Varsány* nevű falu volt Biharban is, Fazekasvarsány: *1213/1550: *Vosian*, v., 1447: *Wasan*, 1513: *Warsan* (RÁCZ A. 2007a: 304) és Varsány: 1322: *Wosyan*, p., t., 1351, 1477: *Wassan*, p., 1411: *Vassan*, 1447: *Wasan*, p. (RÁCZ A. 2007a: 314). Baranya megyei adatok: 1181: *Vosian*, v., [1290 k.]: *Vassyan* (KMHsz. 1: 295), Csanád megyei adatok: +1256: *Wasian*, v., 1274>1340: *Wossyan*, 1321/1323/1572: *Wassian*, p., 1334/PR.: *Wosyan* (KMHsz. 1: 295), Heves megyei adatok: 1317: *Vosyan*, p., 1337: *Wossyan*, p. (Gy. 3: 143), Hont megyei adatok: [1280 k.], [1290 k.], 1294, 1296, 1303/1315, 1327, 1328, 1329, 1344: *Wosyan*, p., v., 1294, 1328: *Vossyan*, [1300 k.]: *Wosian*, 1303/1315, 1315: *Wasyan*, 1324: *Wasan*, 1328, 1329: *Wossyan*, 1328: *Wossian*, 1329, 1337: *Vossyan*, 1342: *Wosano*, 1344: *Vosian* (Gy. 3: 263, BAKÁCS, Hont 217–218, Str. 3: 534), Veszprém vármegyei adatok: 1235: *Liquiuosian*, v., 1359: *Kysvassan*, 1436, 1465: *Lykwassan*, 1472, 1477: *Lykywarsan*, 1475: *Warsan* (Cs. 3: 562), Keve vármegyei adatok: 1338: *Wossyan*, 1452: *Warssan* (Gy. 3: 321, Cs. 2: 121), Szatmár vármegyei adatok: 1332–37: *Vasyan*, 1366: *Ovossan* ~ *Vyvossan*, 1342: *Wasan*, 1408: *Wassan*, 1411: *Wossyan*, 1478: *Nagh Varsan* (Cs. 1: 489). Az *-s(s)* > *-rs-* elhasonulás nem példa nélküli a magyar hangtörténetben. KISS LAJOS ugyan a *Varsány* neveken kívül más helynevet nem említ a jelenséggel kapcsolatban, a közszavak köréből viszont

többet is: *fassang* > *farsang*, *háss* > *hárs*, *pessely* > *persely* (1995b: 9). Az adatok a változást a 15. század közepétől mutatják a teljes magyar nyelvterületen.

A *Varsány* településnevek keletkezéséről a szakirodalom véleménye egységes, alapja egy népcsoportra utaló idegen eredetű lexéma (FNESz.). Víták keresztüzébe azért került mégis, mert az általa jelölt népcsoport meghatározása bizonytalan: egyesek szerint a vándorló magyarokhoz csatlakozó három kabar törzs egyikére vonatkozhatott, mások inkább népnévként értékelik. Törzsnévként magyarázza KISS LAJOS, melynek végső forrása az alán eredetű, török közvetítésű **asiān* ~ **osiān* 'alán' jelentésű szó lehet, s amely etimológiailag összefügg a *jász* népnévvel. Magyarázataiban ugyanakkor megjegyzi, hogy a *Varsány* nevek némelyike szláv eredetű is lehet (FNESz. *Varsány*, vö. még *Versend*). Az eredeti szókezdő magánhangzó elé kerülő előtérhangzót KISS LAJOS magyar fejleménynek tartja, analógiaként *Vörs* (< *Örs*) példáját említi (1995b: 40). TÖRÖK SÁNDOR GYÖRFFYVEL egyetértve azonban úgy véli, hogy már a csuvasra rekonstruált formában is feltételezhető a szókezdő *v*: **voszján* (TÖRÖK 1982: 991, GYÖRFFY 1959: 54–57).

Szintén törzsnévi eredetre vezeti vissza a helynevet GYÖRFFY GYÖRGY, véleménye szerint a *Varsány* nevek (a *Berény*-hez hasonlóan) egykori katonai segédnépek településére, illetve azok etnikumára utalnak (2013: 104, 197, 198). KRISTÓ a *varsány* lexémát népnévként értékeli, törzsnévi használatát vitatja: „ezek a népnevek végső fokon jogosulatlanul kerültek a törzsnevekkel azonos csoportba” (1976: 58, vö. még 1993: 203). KRISTÓ a középkorból 25 *Varsány* nevű települést számol össze az ország valamennyi térségéből (Erdélyt kivéve), s úgy véli, hogy a tatárjárás előtt ezeket alánok lakhatták (2003: 48, vö. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 18).

RÁCZ ANITA a népnévi eredetű településneveket vizsgáló monográfiájába nem veszi fel a *Varsány* neveket, mert ezeknek a „népnévi jelentésük minden kétséget kizáróan nem bizonyítható” (2016: 24). Az ezek alapjául szolgáló lexémát a pszeudotörzsnevek körében tárgyalja: azokat a vélt törzsneveket (a *Varsány* mellett például a *Káliz*, *Tárkány*, *Berény*, *Ladány*, *Böszörmény*, *Oszlár* neveket) sorolja ebbe a csoportba, amelyekkel kapcsolatban felmerült, hogy a kavar törzsek egyike lehetett, de a velük alakult helynevek tipológiai jegyei nem egyeznek teljesen sem az egyértelműen népnévből, sem az egyértelműen törzsnévből alakult településnevek sajátosságaival (2007b). (KNIEZSA korábban épp a törzsnévi helynevekkel való tipológiai hasonlóság miatt sorolta a *Varsány* helyneveket a törzsnévből keletkezettek közé, 1938: 371.) Itt említendő még meg TÖRÖK SÁNDOR dolgozata, aki e neveket „segédnép-gyanús nevek”-ként tárgyalta (1982: 990), és településnévi származékait a „föltehetően kabar törzsi helynevek” közé sorolta (i. m. 1058).

Bárhogyan is értékeljük a népcsoportra utaló lexémát, az bizonyos, hogy a belőle alakult helynév formáns nélkül, metonimikus úton jött létre, s minden

bizonyval személynévi áttétel nélkül, legalábbis a régiségből hasonló formájú személynevet nem ismerünk (vö. ÁSz.).

Murin

A *Murin* szórvány az alapítólevél egyik legrejtélyesebb helyneve: lokalizációjára, eredetmagyarázatára született ugyan néhány kísérlet, de egyik sem tekinthető elfogadhatónak. Míg a *Wisetcha* adat valódi hapax legomenonként értékelhető, mert a PA átíratait kivéve a továbbiakban nem adatható, a *Murin* ügye nem ennyire egyértelmű: vannak próbálkozások, amelyek megpróbálják egyeztetni későbbi oklevelek szórványaival.

A település lokalizációjával kapcsolatban kétféle elképzelést találunk az ide vonható szakirodalomban: egyrészt lehetséges, hogy az egykori *Murin* falu megsemmisült, beolvadt egy másik településbe, nevet cserélt, vagy kikerült az apátsági birtokok közül, ugyanis azt már a 11. század végén keletkezett Szent László-féle összeírás sem tartalmazza (ERDÉLYI, PRT. 1: 84, SZENTPÉTERY 1938: 170, GYÖRFFY 1997: 105). Másrészt bizonytalanul ugyan, de történtek azonosítások későbbi, ma is létező településekkel: ERDÉLYI az apátság birtokai közül a Somogy megyei Merenyének (azaz Mernyének) felelteti meg, arra alapozva, hogy III. Ince 1216-os oklevelében, illetve ezek megerősítéseiben (1225, 1232) szerepel a *Merene* helynév. Azt ugyanakkor ERDÉLYI is elismeri, hogy ezek az iratok nem feltétlenül fejeznek ki tényleges birtokállapotot, ugyanis a pápai összeírások korábbi oklevelek alapján születtek, így a név inkább Szent István okleveléből kerülhetett be a pápai oklevelekbe (PRT. 1: 83, 146, 318, 564–565, 640). További probléma az azonosítással, hogy az említett iratokon kívül a falut nem találjuk az apátság birtokaként (ÉRSZEGI 1996: 87, 184. jegyz., ERDÉLYI egy másik helynév lokalizációja kapcsán jelzi is, hogy 1229-ben a fejérvári káptalan somogyi birtokai között szerepel *Merena* alia *Merene inferior* formákban, PRT. 1: 319).

ÉRSZEGI GÉZA elképzelhetőnek tartja, hogy a záradékban halászfalvak voltak felsorolva, bár hozzáteszi, hogy „talán csak néhány falu vízparti volta hiteti el velünk, hogy ezek halászfalvak”. Mindenesetre ezen a logikai vonalon elindulva felveti, hogy *Murin* esetleg *Geurin*-nel, azaz a *Győr*-rel lehet azonos. Ennek alátámasztásként idézi II. Géza oklevelét, amely visszajuttatja Pannonhalmának a Győrben fogott vizák harmadát, miután „a Szent Istvántól származó adományt Kálmán és II. István királyok elvették a monostortól” (1996: 66).

ERDÉLYI a *Murin* nevű falut III. Ince pápa 1216-ban kelt iratának alapján helyezi Somogy vármegyébe: ebben az oklevélben két Somogy megyei település, *Tepei* (elpusztult falu, Somogyvár közelében lehetett) és *Cutus* között szerepel a felsorolásban a *Merene* adat (PRT. 1: 640). A *Merene* névforma kapcsán érdemes még megjegyezni, hogy ezzel a pápai irattal közel azonos időszakra hamisított, de vélhetően évszázadokkal később keletkezett két másik oklevélben is felbukkan egy-egy *Merene*, illetve *Merena* alakú szórvány, melyekben esetleg szintén

kereshetjük a *Murin* helynév folytatását. Az egyik iratban győri káptalan ad bizonyoságot a pannonhalmi Szent Márton apátság részére átadott Fejéregyház birtokról, és megállapítja annak határait (+1220, PRT. 1: 795–796, ÁÚO. 1: 170), a másik pedig a budai káptalan határjáró levele az apátság Hecse birtokának határaitól (+1222, PRT. 1: 796–798, H. 1: 4–6), ezek alapja egy 1220-ban keltezett, 1229-ben átírt oklevél lehetett (SZÖCS 2012: 28). Az előbbi, 1220-ra hamisított iratban két ízben fordul elő a *Merene* adat, egyrészt személynév részeként *Georgio filio Martini de Merene aliter Meger* formában, másrészt pedig helynévként a *Feyreghaz* birtok határait bemutató részben, a *Pounsa*, *Sashalom* és *Perinche* szórványokkal együtt felsorolva. Az egykori *Fehéregyház* falu a későbbiekben nevet váltott (1670: *Fejéregyház alias Táplan*, VENDE [é. n.]: 52, PRT. 1: 116, 218), a *Pounsa* szórvány a *Pándzsa* névvel lehet azonos, bár a helyfajta nem közli a szöveg, *Sashalom Sashegy* korábbi névváltozata, *Perinche* pedig *Perecse* adata, utóbbiak bizonyosan apátsági birtokok voltak. Ezek a nevek valamennyien Győr vármegyei, Győrtől délkeletre, egymás közelében fekvő helyeket jelölnek: a Második katonai felmérés térképén pedig *Pusztasashegy* és *Pusztatáplány* mellett megtalálható *Pusztakis Megyer* is.⁵ Az 1222-re hamisított oklevélben *Merena* a Győr megyei Hecse határjárásában szerepel *Szentvid*, *Szentiván* és *Szentmihály* településnevek mellett.

Ennek a lokalizációs kísérletnek persze éppúgy számos gyenge pontja van, mint az összes eddiginek. Bár az imént felsorolt települések jó része apátsági birtok volt, úgy látszik, épp Kismegyer csak 1535-ben, egy csereügylet révén kerül az apátság tulajdonába (vö. ERDÉLYI, PRT. 1: 216–217). Ennél is súlyosabb kételyt ébreszthet az, hogy az idézett *Merene*, *Merena* adatok a keltezésnél csak jóval későbbi, vélhetően a 17. században elkészített hamisítványokban adatolhatók. Ha azonban ezek valós nevet jelölhetnek, és elfogadjuk azt is, hogy a Pannonhalmi apátság alapítólevelének *Murin* adatából fejlődhetett *Merene* hangalakú névforma, akkor ezt a helynevet talán valamivel nagyobb valószínűséggel kereshetjük Győr vármegyében Győr és Szentiván környékén, mint Somogyban.

A településnév biztos későbbi adatainak a hiányában az etimológiai kísérletek is megmaradtak a találgatások szintjén. A Somogy megyei *Mernye* nevét KISS LAJOS (a Baranya megyei *Merényé*-hez hasonlóan) szláv eredetű személynévből

⁵ VENDE a *Merene* névformát „ferdítés”-nek tartja, a falu, illetve a helynév történetét a következőképp foglalja össze: „*Kismegyer* a XIII. században *Merena* néven van említve, de ez ferdítésnek látszik, mert nevét a *Megyer* nembeliéktől, legősbibb birtokosaitól vette. 1220-ban egy része még *Meger* Györgyé. IV. Béla az itteni királyi vinczelléreket a turóczy prépostnak adományozza. Ez időtájt már faluként említik az okiratok. [...] 1347-ben hosszabb ideig magát Megyert nevezik Félkertnek, míg 1404-ben egyszerűen *Megye* néven találjuk feljegyezve. A XVI. században már ismét *Megyer* a neve. Győr ostroma alatt pusztult el” ([é. n.]: 32–33). A „ferdítés” egyszerű elírást aligha jelenthet, mert az 1222-re hamisított iratban a helynév háromszor is *Merena* formában szerepel.

származtatja (FNESz.), ugyanakkor ezekhez hasonló formájú személynév nem mutatható ki a régiségben (vö. ÁSz.). A PA adatához jobban illeszkedő személynévet viszont találunk az Árpád-kori személynévtárban: 1272: *Muren*, illetve ennek szócikkében 1274, 1297: *Muran*, 1288: *Murun* (ÁSz. 572). (A származtatásban még a hangrend kérdése is magyarázható lenne, a PA több szórványa esetében láttuk, hogy mély magánhangzós szótagot az utolsó szótagban *i* követett.)

KRISTÓ a *Murin* nevet nem lokalizálja, ismeretlen eredetűnek tartja, de a szláv nyelvterületen gyakori *-in* végződés miatt a szláv eredetű helynevek közé sorolja (1993: 203, 2000: 15, 19). Annak az eljárás módnak a kritikáját, amely során olyan településnévhez kapcsol a kutatás egyértelmű népességtörténeti forrásértéket, amelyiknek nincs biztos továbbélése, lokalizációja, vagy többféleképpen is magyarázható, lásd HOFFMANN–TÓTH 2016: 297–298, PÓCZOS 2019.

Wag

A záradékban felsorolt apátsági birtokok között utolsó helyen szerepel a *Vág* nevű falu. GYÖRFFY szerint ez a helynév már utólagos betoldás eredménye lehet: „Szent István uralma második felében egy Sala nevű úr a Vág melletti birtokot adott a pannonhalmi apátságnak, melyet utólag Vág néven beírtak az alapító levél végén lévő birtokfelsorolásba” (Gy. 4: 457), talán a Kálmán kori renováció idején egészült ki ezzel az utolsó szakasszal a szöveg (DHA. 1: 41). Beszédese, hogy GYÖRFFY István király és műve című nagyszabású szintézisében a Sala úr által tett adományon kívül (2013: 283) ezt a birtokot lényegében egyáltalán nem említi, noha a záradék többi helyneve gyakran előkerül a monográfiában különböző kérdések kapcsán. Szintén utólagos betoldásként, az 1211-ben kezdődött pereskedés eredményeként értékeli a szórványt VÁCZY PÉTER (1974: 26–27). ERDÉLYI a *Wag* szóval kezdődő fél sort is egykorúnak véli az oklevél teljes szövegével (PRT. 1: 80–82), JAKUBOVICH EMIL véleménye szerint pedig az alapítólevél nyelvtörténeti adatai a 11–12. század fordulójára lehetnek érvényesek, a záradék helyesírása pedig a *Wag* szóig „éppen erre a korra utal” (1923: 79).

A Nyitra és Pozsony vármegye határán fekvő későbbi nagy kiterjedésű birtokrendszer részeinek nehéz megfeleltetni az adatot: ERDÉLYI szerint *Vág* volt a *Sala* nevű vidék legrégebbi faluja, de KARÁCSONYI felvetésére (1891: 167) reagálva azt sem zárja ki, hogy Szent István korában egyáltalán nem létezett még a *Vág* nevű település, hozzátéve, hogy ez az oklevél hitelességének kérdésében nem érv, hiszen a *piscatores* és a *Fizeg* adatok sem utalnak feltétlenül falvakra (PRT. 1: 87). A települést ő a Pozsony megyei Deákival azonosítja, melyet véleménye szerint hol *Vág*, hol *Sala* néven említettek (i. m. 255, 256). Az ERDÉLYI által idézett korai iratok tanúsága szerint a nevek párhuzamosan élhettek egymás mellett: 1102-ben *Uuaga*, 1175-ben *Wagni* szerepel bennük, míg III. Ince pápa 1216-os oklevele a Szűz Mária egyházat *Wag et Sala* nevű helyen említi, a

birtokok között azonban csak *Salá*-t sorolja fel. Az 1240 körül összeállított Liber Ruber egy oklevélmásolatának címe: *Privilegium de Sala in Wag* (PRT. 1: 283–284, 495, 594, 640).

GYÖRFFY történeti földrajzában a Nyitra megyei Sellyével azonosítja (ma Vágsellye, Gy. 4: 457), máshol Deákiival (2013: 283), és megint másutt a teljes birtokkomplexummal (1997: 105). Adatai szerint Albeus összeírása után a *Vág* településnévként már nem használatos ([1237–40]: *Wag*, v.), helyét átveszi a *Sala* (Gy. 4: 456–457). Szintén figyelemre méltó, hogy Sellye szócikkének címszavaként GYÖRFFY a *Sala* és a *Vág* változatok mellett megadja a *Deáki* nevet is, arra azonban adatot nem idéz (bár korai adatai annak is vannak: már Albeus összeírásában megjelenik *Dyaqui* formában, PRT. 1: 783), vélhetően azért, mert ezt a települést Pozsony vármegyéhez sorolta (i. h.) ÉRSZEGI sem lokalizálja pontosan a szórványt, csupán annyit jegyez meg róla, hogy a mai Váh folyó mentén lehet azonos valamelyik településsel (1996: 66). KRISTÓ a települést Pozsony vármegyébe sorolja (1993: 203), PITI pedig GYÖRFFYhez hasonlóan Vágsellyével azonosítja (1999: 45).

A Pannonhalmi alapítólevél valamennyi átiratában *Wag* alakban szerepel a szórvány, csupán az 1215/1232/1240-es másolat tartalmaz *Waag* változatot. A helynév korabeli olvasata [vág] lehetett (a szókezdő mássalhangzó rekonstrukciójához lásd KIS T. 2019).

A település a nevét a *Vág* folyóról kapta (1075/+1124/+1217: *Wag*, Gy. 3: 385, 418, 427) metonimikus úton, bizonyára magyar névadással. A víznév a magyarba szláv közvetítéssel került (FNESz. *Vág*¹, KRISTÓ 2000: 25, 26, 2003: 27), végső forrása valamely preszláv nyelv lehetett. KISS LAJOS a germán származtatást fogadja el, vö. ófn. *wāg* 'hullámzó víz' (FNESz. *Vág*¹, 1994: 6–7). Ugyanezzel az ófelnémet szóval, annak azonban a 'víz, áradás, tó' jelentésével hozza kapcsolatba a *Vág* folyónevet ALBRECHT GREULE. Analógiaként német állóvíznevet (*Woog* 'dél-hesseni halastó') és skandináv mocsárvidéki folyóvíznevet (*Vagus*) idéz, véleménye szerint a közszó előbb folyó-, később állóvizekre vonatkozott. A *Vág* esetében a névadás motivációja a folyó széles, tóyszerű dunai torkolata lehetett (2008: 73–74, 2014: 567).

Poson

A Pannonhalmi apátság alapítólevelének a birtokfelsorolás utáni, utolsó félsora a következő: „*tertia pars tributi de Poson in omnibus rebus sive presentibus sive futuris*” (DHA. 1: 41), azaz „Minden mostani és jövőbeli javakból a pozsonyi vám harmadrésze” (PITI fordítása, 1999: 45). Ennek a szakasznak a hitelességét számos kritika érte, a jogot az oklevél több vizsgálója Szent István korára anakronisztikusnak ítélte (KARÁCSONYI 1891: 167–170, az ellenérvekhez lásd ERDÉLYI, PRT. 1: 88–98, az ezzel kapcsolatos vita korai történetéhez pedig THOROCZKAY 2002: 239, 242, 244).

Az alapítólevél csaknem valamennyi átírata *Poson* formában őrizte meg a szórványt, a *Posan* változat kivételesnek látszik (1213, 1215/1232). Érdemes megjegyezni, hogy bár Pozsony Szent István korában is nagy jelentőségű központ volt, a név nem latinosított alakban szerepel az alapítólevélben. A későbbiekben az alábbi (latinos) formákban maradt fenn: 1186: *Posoniensis*, 1213: *Posonium*, 1122, 1254: in *Posonio*, 1146, 1278: *castrum Bosonium*, 1264: *Posonium*, 1268, 1291: *Posonium*, 1270: *Bozonium*, 1302: *Bosonium*, 1271: *Posonia* (MELICH 1919: 51).

A helynév eredetét tekintve a szakirodalomban egységes vélemény alakult ki: formáns nélküli személynévből keletkezett (FNESz., KRISTÓ 1993: 203). Az alapjául szolgáló személynév jól adathozható a régiségben, vö. 1138/1329, 1221, 1225/1550, +1252/1270, 1258, 1292: *Poson*, 1213: *Pusun* (ÁSz. 648). Képző nélküli formája talán szláv eredetű, vö. cseh *Poš* szn., le. *Posz* szn. (FNESz.). A *Pozsony* névvel kapcsolatban is felvetődött az az elképzelés, hogy vármegyei központként első ispánja lehetett a névadó (FNESz., KISS L. 1992: 130, GYÖRFFY 2013: 232), az elképzelés bírálatához lásd BENKŐ 2002: 15–16, 2003: 65–66, KOVÁCS H. 2017: 28–29.

4. A záradék nyelv- és névtörténeti forrásértékéhez

Az alapítólevél mintegy tucatnyi helynevet tartalmaz, ezek forrásértéke, nyelvtörténeti és településtörténeti hasznosíthatósága meglehetősen különböző. Az oklevélben csak latin formában említett *Pannonhalma* a magyar nyelv szempontjából releváns információval nem bír. Ugyanez mondható el a *Piscatores* adatról is, ennek esetében viszont még az sem biztos, hogy önálló helynévről van szó. A szintén latinosított változatban említett *Somogy* (*Sumigiense*) nyelv- és névtörténeti, illetve népességtörténeti szempontból az előbbi kettőnél valamivel több információval szolgálhat.

Az oklevél záradékának helynevei között három olyan is szerepel, amely többé semmilyen írásos dokumentumban nem fordul elő, ezek a *Wisetcha*, *Murin* és *Curtov* adatok, ezért mind lokalizációjuk, mind eredetmagyarázatuk szinte lehetetlen, ezzel együtt pedig nyelv- és névtörténeti forrásként való felhasználásuk meglehetősen bizonytalan. ERDÉLYI magyarázata szerint ezek a birtokok „Szent László kora után, a mikor okleveleink egyre jobban szaporodnak, nem voltak peres birtokok, nem voltak már békés birtokok sem, hanem még Szent László kora előtt elvesztek, nevet cseréltek vagy beleolvadtak más apátsági birtokokba. Minden erőlködésünk, hogy a birtokok történetében és a térképen helyet találjunk számukra, csak meddő tapogatózás maradt” (PRT. 1: 84). A záradék további helynevei többé-kevésbé jól azonosíthatók, továbbélésük és jól követhető adatsoruk is van, ezért ezek nyelvtörténeti vizsgálatokra jól hasznosíthatók.

Végezetül még egy problémát szeretnék röviden érinteni, ami az oklevél nyelv-, név- és népességtörténeti forrásértékének szempontjából talán az egyik

leglényesebb kérdés. Mint láttuk, az interpretáció szempontjából jelentős probléma az, hogy az alapítólevél számunkra legfontosabb része, a záradék csupán 8–9 releváns adatot tartalmaz, legalább ekkora problémát jelent azonban az is, hogy a rendelkezésünkre álló információk alapján nem tudjuk megállapítani, hogy ez a szövegszakasz mikor keletkezhetett.

A nehézséget — ami miatt nagyon sokáig az egész oklevelet eredetinek gondolták a kutatók — az okozza, hogy úgy tűnik, a teljes szöveget, beleértve a záradékot is egy kéz írta, és ez a kéz nagyon jól ismerte (vagy nagyon hűen másolta) a 11. század elejére jellemző írásmódot. Semmilyen kaparás, javítás, utólagos betoldás nem látszik az egyenletes írásképen. ÉRSZEGI GÉZA véleménye az, hogy „nem tartozik tehát ez a birtokzáradék az eredeti oklevélhez, de [...] jónak látták feljegyezni az oklevél aljára, mivel gyarapodott a pannonhalmi egyház felszentelésekor”, épp ezért tartja meglepőnek, hogy ugyanaz a kéz írta, mint az oklevél többi részét (1996: 60, 79).

Az oklevél kutatástörténete során a kezdetektől nagy figyelmet kapott ez az utolsó szövegszakasz. A 18. század végétől folyamatos viták tárgya volt, hogy lehet-e utólagos betoldás a záradék (ennek történetéhez lásd THOROCZKAY 2002: 238–239, 242, 246, 248). SZENTPÉTERY szerint az eredeti oklevélben a későbbi interpoláció helyén állhatott a birtokok felsorolása, s csak azért került a szöveg legvégére, mert ennek tartalma vitán felül állt. Ennek megfelelően az itt felsorolt birtokokat Szent István adományának tartja, amelyek tehát az eredeti diplomából származnak (1938: 169), s véleménye szerint a helynévi szórványok hangalakja általában megfelel a 11. századi hangállapotnak (i. m. 155). Az általunk ismert példányt ugyan 1209 és 1212 közötti ügyes másolatnak tekinti, de ezzel együtt is Szent István korára (1002-re) vonatkozóan hiteles, megbízható forrásnak tartja (i. m. 168).

GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint ez az oklevél nem birtokösszeíró levél, hanem ún. immunitas, azaz mentességet biztosító privilégium. Ez az iratfajta általában nem tartalmazott birtokfelsorolást, bár találunk a korabeli oklevelekben hasonló megoldást. Szerinte az utóiratot a 9 falu nevével csak pár évvel később, a monostor felszentelésekor, tehát 1002 után néhány évvel toldhatták hozzá a szöveghez. Magát a ránk maradt szöveget egyébként 12. századi, de mindenképp 1190 előtti hamisítványnak tartja (1969: 208, Gy. 4: 457, DHA. 1: 41). ERDÉLYI meggyőződése, hogy a záradékot azonos kéz írta az oklevél egészével (PRT. 1: 82), s minthogy az oklevelet eredetinek tekinti, a záradékot ezzel egykorúnak, 1001-es keletkezésűnek véli. JAKUBOVICH szerint a ránk maradt példány Szent István eredeti oklevelének a Kálmán kori (1101-ből való) renovációja lehet, így a záradék adatai a 11–12. század fordulójára nyelvtörténeti szempontból is felhasználhatók, sőt az itt szereplő helynevek helyesírása is erre a korra utal (1923: 78–79).

5. Összegzés

A PA kutatói mára abban mindenképp egységes állásponton vannak, hogy a ránk maradt példány nem eredeti, de Szent István korára nézve hiteles nyelvemlékünk lehet. Sem abban nem lehetünk azonban biztosak, hogy az eredeti oklevél mikor keletkezett pontosan (1001, 1002?), sem abban, hogy az általunk ismert példányt mikor másolta az ügyes kezű írnok (a 11–12. század fordulóján vagy a 12. század végén, esetleg a 13. század elején?).⁶ Szintén kérdéses, hogy a számunkra legfontosabb rész, a záradék mikor került be az oklevél szövegébe: a diploma első megfogalmazásakor, pár évvel később, a templom felszentelésekor, vagy még később, az átírás során. Ha az eredeti Szent István kori oklevélnek is része volt ez a bekezdés, akkor persze nyelvtörténi szempontból annak nincs igazán jelentősége, hogy 1001, 1002 vagy 1005 lehet-e a keletkezés ideje, de ha csak a másolás során toldották a szöveghez ezt a szakaszt, akkor már lényeges különbség, hogy a 11. század elején, a 12. század elején vagy a 12. század végén, 13. század elején jött-e létre ez a szövegrész.

Milyen nyelvtörténi forrásértéket (és ezzel együtt névtörténi, népességtörténi forrásértéket) tulajdoníthatunk tehát mindezek fényében a Pannonhalmi apátság alapítólevelének? Erre a szűk tucatnyi, ráadásul kérdéses korú szórványra KRISTÓVAL szólva nem igazán lehet „túlságosan nagy terheket rakni” (2003: 18), önmagukban ezekből tulajdonképpen semmilyen megalapozott történeti szempontú következtetést nem vonhatunk le. Ugyanakkor ez a nyelvemlék sem társtalan, több olyan kapcsolódási pontja van, amelyek a benne lévő szórványokat mégiscsak fontos forrássá tehetik: ilyen kapcsolódási pont egyrészt a másik három, hitelesnek tartott Szent István kori oklevél, melyekkel együtt a 11. század első évtizedére vonatkoztatható mintegy félszáz helynévi adat; másrészt az évszázad végén Szent László készíttetett az apátság javairól egy terjedelmesebb összeírást, ebben 32 helynévi szórvány őrződött meg, melyek részleges átfedést mutatnak a PA adataival. Időben még tovább lépve pedig szintén érdemes lesz összevetni az oklevél helynévi adatait azokkal a 13. századi iratokkal, melyeket az apátság a különböző peres ügyek kapcsán a birtokairól készíttetett.

Irodalom

- A. = *Anjoukori okmánytár I–VI*. Szerk. NAGY IMRE. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1878–1891. *VII*. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1920.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. [Az ómagyar kor.] In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.

⁶ ÉRSZEGI ezt a példányt „mai eredeti”-nek hívja, és úgy véli, hogy 1215 és a 13. század dereka között keletkezhetett (1996: 73).

- ÁBRAHÁM IMRE 1984. *A Győrszentmárton – Pannonhalma helynévváltoztatás valódi indítékairól. Magyar Nyelvőr* 108: 493–494.
- ANREITER, PETER 2001. *Die vorrömischen Namen Pannoniens*. Budapest, Archeolingua.
- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Budapest), 1860–1874.
- BÁBA BARBARA 2019. Az *i ~ ü* szembenállás területi és kronológiai sajátosságai a korai ómagyar korban. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 7–18.
- BAKÁCS ISTVÁN 1971. *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvemlék*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *Magyar hangtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BARÓTI LAJOS 1896. A pannonhalmi apátság alapítólevele hitelességének kérdéséhez. *Turul* 14: 61–65.
- D. BARTHA KATALIN 1964. *Tövégi magánhangzóink története a 16. század közepéig*. Nyelvtudományi Értekezések 42. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 29. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- BOROVSKY SAMU szerk. é. n. *Győr vármegye*. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, Országos Monográfia Társaság.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- CSÓKA JÁNOS LAJOS 1961. A pannonhalmi oklevél interpolálása. *Levéltári Közlemények* 32: 83–99.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk. 1992. *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DÖMÖTÖR SÁNDOR 1958. Himeskő és társai. *Magyar Nyelvőr* 82: 236–237.
- DUDÁS GYÖRGYI 2003. Az ómagyar kori *i > ü* labializációról. *Magyar Nyelvjárások* 41: 117–128.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1908. *Pannonhalma. Magyar Nyelv* 4: 469.

- ERDÉLYI LÁSZLÓ é. n. A pannonhalmi főapátság. In: BOROVSKY SAMU szerk. *Győr vármegye*. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, Országos Monográfia Társaság. 222–249.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1941. *Ötven historikus szentistváni emlékművei*. Szeged, Eggenberger-féle Könyvkereskedés.
- ÉRSZEGI GÉZA 1996. Szent István pannonhalmi oklevele. In: TAKÁCS IMRE szerk. *Mons Sacer I. Pannonhalma 1000 éve*. Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Apátság. 47–89.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch Ungarischen I–II*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1993–1995.
- FEHÉRTÓI KATALIN 1997. Árpád-kori közszói eredetű személynveveinkről. *Magyar Nyelvőr* 121: 71–75.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1878. *A pannonhalmi apátság alapító oklevele*. Budapest, Knoll Károly Akadémiai Könyvkereskedése.
- FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GREULE, ALBRECHT 2008. Exonyme im Etymologischen Wörterbuch der Deutschen Gewässernamen. *Studia Etymologica Cracoviensia* 13: 67–74.
- GREULE, ALBRECHT 2014. *Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie der Gewässernamen und der dazugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen*. Berlin–Boston, De Gruyter.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1957. Beszámoló „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” című munkáról. *Magyar Nyelv* 53: 42–51.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1959. *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1969. A magyar egyházszerkezet kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. *Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei* 18: 199–225.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1972. Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 68: 261–320.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1997. *Árpád-kori oklevelek. 1101–1196*. Budapest, Balassi Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY 2013. *István király és műve*. Negyedik, javított kiadás. Budapest, Balassi Kiadó.
- H. = *Hazai okmánytár I–V*. Kiadják: NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr, 1865–1873. VI–VIII. Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ. Bp., 1876–1891.
- HA. 1–4. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 1997, 1999, 2012, 2017. *Helýnévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. 2. Doboka–Győr vármegye. 3. Heves–Küküllő vármegye. 4. Liptó–Pilis vármegye*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

- HECKENAST GUSZTÁV 1966. A kora-árpádkori magyar vaskohászat szervezete. *Történelmi Szemle* 9: 135–161.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2017. A Szentmárton településnevek. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12: 81–100.
- HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA 2016. A nyelvi és az etnikai rekonstrukció kérdései a 11. századi Kárpát-medencében. *Századok* 150: 257–318.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- JAKUBOVICH EMIL 1923. A tihanyi alapítólevél olvasásához. *Magyar Nyelv* 19: 78–79.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1891. *Szent István király oklevelei és a Szilveszterbulla. Diplomatikai tanulmány*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- KATONA CSILLA 2020. *Fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 51. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KISS LAJOS 1991. *Kurtó*. *Magyar Nyelvőr* 115: 257–258.
- KISS LAJOS 1992. Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány* 99: 129–135.
- KISS LAJOS 1994. A Felvidék víznevei. *Magyar Nyelv* 101: 1–19.
- KISS LAJOS 1995a. Földrajzi nevek kontinuitása a Dunántúlon. *Magyar Nyelv* 102: 192–194.
- KISS LAJOS 1995b. *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Nyelvtudományi Értekezések 139. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KIS TAMÁS 2005. A veláris *j* a magyarban. *Magyar Nyelvjárások* 43: 5–26.
- KIS TAMÁS 2019. *Az ómagyar bilabiális β kérdéséhez*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 93. Debrecen.
- KLEMM ANTAL 1935. Pannonhalma nevének története. *Pannonhalmi Szemle* 10: 212–217.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KMTL. = KRISTÓ GYULA főszerk. *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTIÁN szerk. *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. II, 365–472.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet. [Az ómagyar kor.] In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 281–300.
- KOVÁCS HELGA 2017. Az ispáni várak neveinek névtani vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13: 7–60.

- KRISTÓ GYULA 1976. *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Historica Szegediensis. Tomus LV. Szeged.
- KRISTÓ GYULA 1993. Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a X–XI. század fordulója táján. *Névtani Értesítő* 15: 200–205.
- KRISTÓ GYULA 2000. Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134: 3–44.
- KRISTÓ GYULA 2003. *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ LÁSZLÓ 1973. Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. *Hadtörténeti Közlemények* 20: 639–657.
- MELICH JÁNOS 1919. *Pozsony, Bratislava. Magyar Nyelv* 15: 49–57.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század*. METEM-könyvek 15. Budapest.
- ÓkoriLex. = PECZ VILMOS szerk. 1902–1904. *Ókori lexikon. 1–2*. Budapest, Franklin Társulat.
- ORTVAY TIVADAR 1882. *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig I–II*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága.
- PITI FERENC 1999. A pécsi püspökség alapítólevele. In: KRISTÓ GYULA szerk. *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 92–94.
- PÓCZOS RITA 2019. Etimológiai vizsgálatok lehetőségei a népességtörténeti kutatásokban. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 277–284.
- PRT. = ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC szerk. 1912–1916. *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII*. Budapest, Stephaneum.
- RÁCZ ANITA 2007a. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- RÁCZ ANITA 2007b. A pseudo-törzsnévi eredetű településnevekről. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk. *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarstudományi Társaság. 45–55.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- REISZIG EDE é. n. Somogy vármegye története. In: CSÁNKI DEZSŐ szerk. *Somogy vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, Országos Monográfia Társaság. 355–560.
- RESZEGI KATALIN 2004. *Bérc, hegy és halom a régi helyneveinkben. Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 145–165.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SÁMBOKRÉTHY PÉTER 1983. *Pannonhalma. Magyar Nyelvőr* 107: 494–495.

- SARNYAI VIVIEN 2022. *A pannonhalmi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Szakdolgozat. Kézirat. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- SMFN. = PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF szerk. *Somogy megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai kiadó, 1974.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 1991. Árpád-kori okleveleink grafikus szimbolumai. *Aetas* 6/3–4: 14–39.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2016. Szent István és a pannonhalmi apátság somogyi tizedjoga. In: SOMORJAI ÁDÁM OSB–ZOMBORI ISTVÁN szerk. *Tanulmányok Várszegi Asztorik 70. születésnapjára*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 11–23.
- SZABÓ FLÓRIS 1981. Kazinczy Ferenc: Utazásim Pannonhalmra, 1831. *Vigilia* 46: 592–593.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 3–44.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2011. Egy ómagyar magánhangzó-változásról. *Magyar Nyelv* 112: 193–198.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2013. A Tihanyi alapítólevél személynevei II. Az alapítólevél hágionimái. *Névtani Értesítő* 35: 157–178.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- SZENTPÉTERY IMRE 1938. Szent István király oklevelei. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk. *Emlékkönyv Szent István halálának 900. évfordulóján I–II*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. II, 135–179.
- SZŐCS TIBOR 2012. *Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke*. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 51. Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- SZŐKE MELINDA 2008. Régi helyneveink latinizálása. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk. *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 267–271.
- SZŐKE MELINDA 2013. A latin szöveg és a helynévi szórvány kapcsolata. Különös tekintettel a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének latinizáló helyneveire. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 57–76.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- THOROCZKAY GÁBOR 2002. Szent István pannonhalmi oklevelének kutatástörténete. In: VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk. *Szent István és az államalapítás*. Budapest, Osiris Kiadó. 237–263.
- TÓTH ENDRE 1974. Szent Márton pannonhalmi születéshely-legendájának kialakulása. *Vigilia* 39/5: 306–313.
- TÓTH VALÉRIA 2011. Patrociny Settlement Names in the Carpathian Basin. In: TÓTH VALÉRIA szerk. *Patrociny Settlement Names in Europe*. Onomastica Uralica 8. Debrecen–Helsinki. 175–206.

- TÖRÖK SÁNDOR 1982. Mi volt a neve a három kabar törzsnek? *Századok 116*: 986–1059.
- VÁCZY PÉTER 1974. Anonymus és kora. In: HORVÁTH JÁNOS–SZÉKELY GYÖRGY szerk. *Középkori kútfontok kritikusi kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 13–37.
- VENDE ALADÁR [é. n.]. Győr vármegye községei. In: BOROVSZKY SAMU szerk. *Győr vármegye*. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, Országos Monográfia Társaság. 16–66.
- ZELLIGER ERZSÉBET 2006. A Tihanyi alapítólevél *u[gr]in baluuana* adata. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2*: 83–86.

The Source Value of the Founding Charter of the Pannonhalma Abbey for Historical Linguistics and Onomastics

One of the ten charters dated for the age of Saint Stephen is the Founding Charter of the Pannonhalma Abbey. The question regarding the originality and authenticity of this linguistic record has served as the basis of disputes for centuries. The first part of the paper provides an overview of the rich research history of the charter, focusing on those key thematic points that are crucial regarding the source value of the linguistic record for historical linguistics and onomastics. As for the external attributes, we should highlight paleography and orthography, the monogram and the seal, while as for the contents, the dating, the varying use of the singular and the royal plural, as well as the text of the colophon. Based on these along with numerous other points of analysis, as well as the numerous other elements and features of the charter, scholars today clearly agree that the surviving copy of the founding charter of the Pannonhalma Abbey is not original but as an authentic copy it may serve as a valuable source for historical linguistics and historical studies in general.

In the second part of the paper, I analyze the toponyms of the charter using the method of toponym reconstruction. The founding charter includes about a dozen toponymic records with a varying level of source value and usability for historical linguistics and settlement history: some of them are included in the linguistic record only in Latin or Latinized form (*Pannonhalma, Somogy, Piscatores*), while others do not occur again in any other source besides the founding charter, thus their localization and etymology are almost impossible to complete, and at the same time their use as sources for historical linguistics and onomastics is also uncertain (*Wisetcha, Murin, Curtov*). Only half of the remnants have a certain localization and etymological explanation. It is an additional difficulty when it comes to using the linguistic record that there are still a lot of uncertainties in the specification of the age of the colophon that includes the majority of toponymic data.

Still, the Founding Charter of Pannonhalma Abbey may serve as a useful guide in historical studies and its source value may be greatly strengthened if its study is complemented with the analysis of its later copies and the Pannonhalma Survey completed at the end of the 11th century.